

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Danaja Visković Rojs

**Predstave o prostorskem redu in težave pri njegovi implementaciji:
vprašanje pomena estetike slovenske kulturne krajine**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Danaja Visković Rojs

Mentor: izr. prof. dr. Marjan Hočevar

**Predstave o prostorskem redu in težave pri njegovi implementaciji:
vprašanje pomena estetike slovenske kulturne krajine**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

Hvala...

... mentorju izr. prof. dr. Marjanu Hočevanju, Niki, Pii, Bojani in Jeri za konstruktivne kritike in pomoč pri nastajanju naloge

... ter ostalim, ki ste potrpežljivo čakali, da bom spet imela več časa za vas.

Predstave o prostorskem redu in težave pri njegovi implementaciji: vprašanje pomena estetike slovenske kulturne krajine

Pričujoče magistrsko delo razlaga nekatere osnovne vzroke splošne negativne percepcije sodobnega razvoja slovenske kulturne krajine, ki je med drugim vidna tudi skozi vsakodnevne strokovne in laične diskurze. Pri tem se ukvarja predvsem z vprašanjem prostorskega reda, ki naj bi predstavljal predpogoj estetske kulturne krajine, nosilke širšega družbenega pomena. Pri poskusu odgovora na vprašanje izhaja iz predpostavke o družbenosti prostora in kulturno-zgodovinski determiniranosti njegove pojavnosti. Estetiko v arhitekturi in prostoru primarno povezujemo s skladnostjo raznolikih elementov z okoljem in družbeno-kulturnim ustrojem. Javni značaj in uporabna funkcija arhitekture ocenjevanje estetike prostora potiskata daleč od sfere čistega umetniškega ali špekulativnega objektivno merljivega ocenjevanja lepote. Naloga opredeljuje tudi pomen formalnih prostorskih omejitev, razumevanje prostorskega reda, meje individualne svobode, odgovornosti in refleksivnosti posameznikov. Značilnosti slovenske prostorske kulture na koncu poveže z relevantnimi rezultati diskurzivne analize tekstov, vezanih na sporni primer postavitve novega objekta v spomeniško zaščiteno gorenjsko vas Podkoren. Ob povezavi slovenskih kulturnih značilnosti s prevladujočimi diskurzi avtorica ugotavlja, da občutki krajinske degradacije izhajajo iz nerealnih predstav o krajinskih podobah Slovenije ter iz odtujenosti posameznikov od formalnega sistema prostorskega urejanja, ki naj bi deloval kot varuh prostorskega reda par excellence.

Ključne besede: kulturna krajina, estetika, prostorsko načrtovanje, prostorska kultura, diskurz.

Perceptions of spatial order and its implementation issues: importance of Slovenian cultural landscape aesthetics

This thesis discusses some basic causes of general negative perceptions of contemporary developments in the Slovenian cultural landscape. These perceptions can easily be discerned in both professional and layman discourses. It primarily deals with the question of spatial order, which is often understood to be a prerequisite for an aesthetic cultural landscape, in which wider societal values are manifested. In answering this question, the thesis relies on a societal notion of space as well as the assumption that culture and history play an essential role in shaping particular space. It is often held that spatial and architectural aesthetics are determined by the appropriateness of the various architectural elements to their physical and socio-cultural context. Taking into consideration the public nature and practical function of architecture, the thesis tries to draw aesthetic judgments away from the field of pure art or speculative and quantitative measurements of beauty. The thesis also explores the importance of formal restrictions in spatial planning, the understanding of spatial order and the limits of freedom, responsibility and reflexivity of individuals. The thesis later relates some basic characteristics of Slovenian spatial culture to the conclusions concerning the case of a controversial new building in the monumentally protected village Podkoren in the Slovenian Alps. Linking the Slovenian spatial culture with dominant discourses, the thesis concludes that the general impression of landscape degradation has two causes. On the one hand, the idealised notion of the Slovenian landscape, and on the other, the people's estrangement from the formal system of spatial planning – the principal guardian of spatial order par excellence.

Key words: cultural landscape, aesthetics, spatial planning, spatial culture, discourse.

KAZALO VSEBINE

1	UVOD	6
2	RAZUMEVANJE KULTURNE KRAJINE	7
2.1	Konceptualizacija (kulturne) krajine	7
2.2	O družbenosti prostora	10
3	ESTETIKA KULTURNE KRAJINE – KAJ NAREDI KRAJINO ESTETSKO?	14
4	PROSTORSKO PLANIRANJE IN NADZOR KOT SREDSTVI OHRANJANJA PROSTORSKEGA REDA	21
4.1	Zakonodaja in politike prostorskega načrtovanja z vidika estetike in prostorskega reda	22
4.2	Prostorsko planiranje in dileme	23
4.3	Javni interes, pripadnost v sodobnih pluralističnih družbah in vprašanje legitimnosti omejevanja prostorskega delovanja – osnova za nove načrtovalske prakse	27
5	SPREMINJANJE SLOVENSKE KULTURNE KRAJINE - OSNOVNI PROCESI IN ZNAČILNOSTI SLOVENSKEGA PROSTORA	31
5.1	Prostorska kultura in procesi v Sloveniji – značilnosti slovenske kulturne krajine	32
5.2	Prevladujoči vrednotni sistem Slovencev – družbeno-kulturni okvir diskurzov	35
5.3	Zgodovina usmerjanja in načrtovanja prostorskega razvoja – kratek oris prostorske zakonodaje in njenih predhodnih omejitev	41
6	DISKURZIVNA ANALIZA INTERNETNIH VSEBIN O „KREMATORIJU“ V PODKORENU..	43
6.1	Diskurzivna analiza – opredelitev metode	43
6.2	Primer Alpska vila ali „Krematorij“ – oris problematike	47
6.3	Diskurzi, oblikovani okoli Alpske vile/Krematorija	49
6.3.1	„Če je to podobno stari gorenjski hiši sem jaz becikel!“	50
6.3.2	„[...] jah ljudje bodo mogli it s časom naprej.“	50
6.3.3	„Sovražim ljudi, ki povsod vtikajo svoj nos.“	52
6.3.4	„Problem pri vsem tem je, da imajo domačini občutek, da so drugorazredni državljeni.“	53
6.3.5	„Posledici sedanjega družbenega ozračja sta dva pojava: zaton strokovne avtonomije in inflacija civilnih pobud nasprotovanja.“	54
6.4	Podkorenski konflikt skozi teorijo krajine, estetike in prostorskega načrtovanja	55
7	SKLEP	58
8	LITERATURA	61

1 UVOD

Indikator sedanjega in predpogoj uspešnega družbenega razvoja v prihodnosti predstavlja lepa, urejena in atraktivna kulturna krajina. Po Strategiji prostorskega razvoja Slovenije (2004) naj bi nacionalni prostor predstavljal osnovo za „razvoj naroda in vsega prebivalstva države, za krepitev samobitnosti, za preudarno izkoriščanje prostorskih potencialov ter za ohranitev krajinske pestrosti in naravnih kakovosti“. Prostorski strategiji navkljub se ob pogledu na dejansko podobo slovenskega prostora in v vsakodnevnih razpravah o krajinski degradaciji ter pomanjkanju prostorske kulture Slovencev (Deu 2000; Cigoj in Gazvoda 2008; Koželj 2010; Vošnjak 2011; Ivanič 2012; Rajgelj 2013) zazdi, da obstaja med formalno, institucionalno sfero in sfero vsakdanje izrabe prostora nekakšna nerazložljiva vrzel. Le-to naloga skuša razlagati preko obravnave nekaterih ključnih pojmov prostorske pojavnosti ter specifičnih značilnosti slovenske družbe.

Ključno raziskovalno vprašanje naloge se upoštevač problematiko glasi: Kje leži in kakšen je razkorak med predstavami o prostorskem redu in prevladujočo prostorsko kulturo v Sloveniji, ki se zrcali v domnevno nizki ravni prostorskega reda?

Pri iskanju odgovora se naloga naslanja na predpostavko o družbenosti prostora, ki razlaga, da prostora in procesov v njem ne moremo obravnavati ločeno od družbe, ki v tem prostoru biva ter ga tudi soustvarja. Ob upoštevanju zgornje predpostavke se naloga skuša oddaljiti od špekulativnega ali pozitivistično naravnane in objektivno merljivega odnosa do estetike in reda v prostoru. Pojem prostorskega reda je v nalogi prav tako obravnavan ločeno od zakonodajnega Prostorskega reda Slovenije (2004) in se nanaša predvsem na pojem estetsko privlačnega in urejenega prostora, ki je lahko (kot izraz uspešnega družbenega razvoja) določeni družbeni skupini v ponos in prevzema njeno reprezentativno vlogo. Za lažje razumevanje naloge pa lahko prostorski red v grobem opredelimo kot občo skladnost in umeščenost raznolikih elementov, ki skupaj gradijo določeno prostorsko entiteto in očesu privlačno krajinsko podobo kot celoto. Medsebojna skladnost prostorskih elementov (povečini bivanjskih objektov) zahteva predvsem mero upoštevanja uporabnih funkcij in oblikovnih elementov okolice, kar postaja v družbah visoke kompleksnosti in fragmentiranosti vedno težja naloga. Zato se zdi opiranje na zgolj zakonodajne elemente države, ki naj bi zagotavljali estetiko krajine, togo in nezadostno.

Naloga je sestavljena iz dveh sklopov: splošnega teoretskega dela ter obravnave slovenske

problematike. Teoretski del je razdeljen na tri za nalogo relevantne teme, vezane na prostorske procese. Prvo poglavje opredeljuje pojem krajine, njene pomene in gradnike ter teorije družbenosti prostora. Drugo poglavje se ukvarja z vprašanjem estetike v prostoru – koliko je ta sploh lahko objektivno merljiva, kako se s časom in družbo spreminja, katera so splošno določena merila estetskosti prostora ter od česa so ta odvisna. Tretje poglavje obravnava prostorsko načrtovanje kot implementacijsko orodje za obstoj in vzdrževanje urejenih ter estetskih krajin, njegove osnovne značilnosti, omejitve in sodobne trende. Drugi sklop naloge se osredotoči na slovenski prostor ter njegove ključne procese. Kot osnovo razumevanja oblikovanja slovenskega prostora naloga obravnava nekaj ključnih značilnosti slovenske družbe in njenega zgodovinskega razvoja.

Osnovne značilnosti dogajanja v slovenskem prostoru ter dojemanje reda znotraj krajinskih prvin naloga nazadnje povezuje tudi z analizo diskurzov, vezanih na problematičnost specifične nove gradnje v spomeniško zaščiteni gorenjski vasi Podkoren. Preko diskurzov skuša naloga osvetliti osnovne vzroke in trende spreminjanja slovenske krajine ter odtujenosti delovanja prebivalcev od obstoječih implementacijskih orodij skladnega prostorskega razvoja. Pojavnost slovenske kulturne krajine in določena mera nezadovoljstva z njo namreč predvideno zrcali nekatere družbeno-kulturne značilnosti pretekla in sodobna slovenska družba, ki pridejo preko diskurzov v ospredje tudi pri refleksiji procesov v krajini.

2 RAZUMEVANJE KULTURNE KRAJINE

2.1 Konceptualizacija (kulturne) krajine

Krajina/krajina: 1. knjiž. manjše ali večje ozemlje glede na oblikovanost, obraslost, urejenost; pokrajina: slikati krajino; krajina ob Otočcu; kultiviranje, varovanje krajine // pokrajina, ozemlje: megla je ležala nad krajino / rojstna krajina rojstni kraj 2. um. slika, na kateri je upodobljena pokrajina: na stenah visi nekaj krajin in portretov; razstava krajin. (SSKJ 2015)

Krajina je pravzaprav precej izmuzljiv in relativen, a vendar v sodobnih diskurzih lahkotno in vsakdanje uporabljen pojem, ki naj bi označeval objektivno merljive fizično-prostorske prvine in njihovo razumevanje. Širok pomenski razpon razumevanja krajine bi v grobem lahko razdelili na krajino kot označbo fizičnega sveta, ki odseva določeno stvarnost, na eni strani ter kot poimenovanje subjektivnega pogleda na prostorsko resničnost na drugi. (Ogrin 1999)

Podobno je v angleškogovorečem svetu več kot tristo let star izraz krajina (ang. *landscape*) najpogosteje opredeljen kot prostorska totaliteta, ki jo lahko posameznik ali skupnost zaobjame s pogledom v določenem trenutku. (Hriban 2013) Kot predmet obravnave nikoli ne more biti le nek del prostora, ki ga vidimo, temveč predstavlja naše razumevanje istega dela prostora. Ali drugače rečeno: krajina je predvsem subjektivna slika prizorišča in ne prizorišče samo. (Kučan 1998, 22) Krajino lahko torej opredelimo kot mentalni konstrukt, kot reprezentacijo določenega pojava, ki nikoli ne more biti unikaten. Mnogovrstnost krajinskih podob je posledica več različnih opazovalcev in raznolikih načinov percepcije. (Hriban 2013) Tuan (v Hriban 2013) meni, da je branje krajin nenehen dialog med fizičnim okoljem in človeško percepcijo. Krajina je tako poleg kulturnega konstrukta, v katerem se prepletajo zaznavanje prostora in (kolektivni) spomini, lahko tudi dejanski človeško ustvarjen artefakt s pripisanimi kulturno-procesnimi vrednotami. (Taylor 2008) Kulturna krajina je »kot prostorski sistem na prvem mestu nasledek družbeno-gospodarskih dogajanj« in prizorišče preživetvenih prizadevanj (Ogrin 1999, 3), ki pa naj bi upodabljal »človekovo zgodovino na zemlji« (Jackson v Kučan 1998) in bil kot tak vreden varovanja.

Podobo krajine ustvarja mnoštvo med seboj odvisnih elementov. Kot politično, kulturno in družbeno odvisna spremenljivka krajina ne nastaja zgolj kot neka spontana posledica kulturne ekspresije ali preživetvenih, gospodarskih idr. razlogov. Slednjim je, kakor meni Taylor (2011), treba pridati tudi moč ideologij, ki jih akterji v prostoru ponotranjajo, sprejemajo ter jih deloma zavedno deloma nezavedno reproducirajo. Hriban (2013, 162) nastajanje idealnotipske krajine vidi kot proces nenehne reprodukcije predstav, pomnožen s posamezniki večgeneracijske skupnosti, kar se generira v skupku replik gradnikov idealne krajine. Na tak način se ohranja verzija krajine, ki je splošno priznana in sprejeta kot posebna ter lastna določeni skupnosti.

Idealnotipske krajine so lahko kot estetske in duhovno simbolne kategorije (Ogrin 1999) tudi vplivne nosilke nacionalnih (ali ožje gledano krajinskih) identitet; varovanje teh pa ostaja eno od orodij ohranjanja stabilnosti in enotnosti družbe. Lowenthal (v Kučan 1998, 27) krajinam kot dediščinam pripisuje tri pglavitne lastnosti, ki jih imajo te za družbo: materialnost, uporabnost in simbolizacija stabilnosti. Tako materialnost krajine kot tudi njena imaginarnost se spreminjata relativno počasi, kar zagotavlja občutek trdne vpetosti in varnosti. Četudi je dinamika oz. spremenljivost ena od temeljnih družbenih in posledično krajinskih lastnosti, je kulturna krajina pogosto razumljena kot statična komponenta, katere spremenljivost je družbeno in/ali estetsko gledano pogubna.

Kos (v Filipovič 2007, 65) poudarja, da ravno v sodobnih kompleksnih in fragmentiranih postmodernih družbah prihaja do „reinvencije lokalnosti in razvoja multiplih prostorskih identitet“. Pomen prostora se v primerjavi s preteklostjo spreminja, kar pa ne pomeni, da se zmanjšuje. Lažja obvladljivost prostora je omogočila višjo raven prostorske refleksivnosti. V ospredje so prišli predvsem vidiki simbolnih, reprezentativnih ter identifikacijskih pomenov prostora. Navedeni vidiki skrbijo za višjo raven odgovornosti posameznika in družbe do ustvarjanja in ohranjanja nosilcev kulturnih simbolov oziroma krajin. Večja identifikacija posameznikov z določenim prostorom ter posledična večja navezanost nanj pa dokazano vzpodbujata zaščitniško naravnani odnos do ohranjanja prostorskih totalitet visoke pomenskosti. (Stedman v Filipovič 2007, 110)

Kot opaza Kučan (1999), so težnje po ohranjanju zgodovinske krajine postale močnejše, tem bolj smo se zavedali možnosti hitre spremenljivosti le-te. Smith (v Kučan 1998) navaja, da sta ravno kontinuiteta (prenašanje vrednot iz generacije v generacijo) in diferenca navzven (razlikovanje v odnosu do drugih) glavni sestavini gradnje identitetne pripadnosti. Identitetno ogrožajoči naj bi bili predvsem rezi s tradicijo in širitev oziroma mešanje raznovrstnosti prostorskih praks, ki zgodovinsko niso bile krajevno značilne. Poudarjanje pomena krajine kot kulturne dediščine »kot zapis truda, fizičnih in umskih naporov mnogih generacij« je danes splošno opazen in naraščajoč trend v evropski prostorski politiki, saj naj bi bila krajina »za Evropo in evropsko kulturo zelo pomembna in odredilna identifikacijska prvina«. (Slapšak 1999, 51) Diskurzi o njeni ogroženosti, ki je posledica hitrega spreminjanja, postajajo del vsakdanjega govora o prostorskem urejanju ter pridobivajo vedno širšo družbeno podporo. (Slapšak 1999) Vendar je tisto, kar je danes popularno prepoznano kot lepa kulturna krajina, v znatni meri pravzaprav stvar zgodovine. (Marušič 1999) Podobno poudarja Kučan (1999), ki pravi, da poskusi ohranjanja vizualnih značilnosti krajine pomenijo ohranjanje preživetih vzorcev, ki niso več del vsakdanjega življenja. Potemtakem je smiselnost ohranjanja podobe kulturne krajine, ki je posledica preživetvenih prostorskih dejavnosti preteklosti, vprašljiva. Posledice so lahko celo negativne, saj je prihodnost razvoja krajine ogrožena ali zavirana.

Največ javne in tudi strokovne pozornosti je bilo vedno usmerjeno v ikonične krajine, ki imajo mitsko moč pri gradnji in občutku prostorske identitete. Vendar pa so ikone/ideali praktično-uporabno gledano bolj izjema kot pravilo. Pri razumevanju bi morali več pomena in pozornosti po Taylor (2011) pripisovati vsakdanjim krajinam. Te kroji večinski del populacije, ki v njih tudi prebiva ter jih sprti sooblikuje. Ikone kulturne krajine nas po drugi strani lahko hitro privedejo v obravnavanje krajine kot dediščine preteklosti, potrebne zaščite, četudi je ta hudo odmaknjena od

vsakdanjega življenjskega ritma (Simoneti in Mlakar 1999, 96) in kot takšna ni kompatibilna s tokom sodobnega življenja. Ne nazadnje krajina ni pasivna komponenta, neodvisna od družbenega dogajanja, temveč je živa tvorba v nenehnem spreminjanju.

Pri pojmovanju krajine je treba upoštevati, da kulturna krajina ni le izbrana estetska kulisa človeškega bivanja in obstoja, temveč deluje predvsem kot okvir, ki istočasno izraža in pogojuje kulturne odnose in delovanja. (Hriban 2013) Zaradi vsakdanjosti in pogostosti rabe je krajina lahko hitro obravnavana kot objektivna spremenljivka ali naravno dejstvo, neodvisno od kulturno determiniranega človeškega pogleda na svet. Vendar pa so grajeni prostori vedno nastajali v okviru točno določene družbe, s točno določenimi normami ter vrednotami in zato jih moramo kot take tudi obravnavati.

2.2 O družbenosti prostora

Družbeno determiniranost prostora je Harvey (v Gantar 1984, 19) definiriral s preprosto menjavo vprašanja »Kaj je prostor?« v vprašanje »Kako različne človeške prakse ustvarjajo in uporabljajo različne konceptualizacije prostora?« Castells (v Filipovič 2007, 62) prostor opredeli kot „materialni proizvod v odnosu do drugih materialnih proizvodov – vključno z ljudmi – ki sodelujejo v (zgodovinsko) določenih družbenih odnosih, ki dajo prostoru obliko, vlogo in družbeni pomen“.

Tudi Kos (2002, 17) izpostavlja dva načina razumevanja prostora, pri čemer prvi, naturalistični, zajema zgolj njegove fizične in merljive kvalitete, drugi, konstruktivistični, pa upošteva kognitivno komponento razumevanja prostora, ki se odraža v raznolikosti variacij razumevanja in delovanja v prostoru. Podobno Soja (v Löw 2008) razlikuje med fizičnim prostorom kot naravno danostjo in *prostorskostjo* kot družbeno produciranim procesom osmišljanja in obstoja. Pri družboslovnem razumevanju prostora gre namreč za poudarek na simbolni vlogi prostora, njegovi institucionalizaciji, družbenih odnosih, materialnih praksah, razmerjih moči in ne nazadnje na diskurzih o ali v njem. (Harvey v Filipovič 2007, 62)

Osnova razumevanja družbenosti prostora tudi danes ostaja Lefebvbrejev koncept družbene produkcije prostora, po katerem je grajeni prostor (oziroma vsakršen prostor, v katerega je človek kakorkoli posegel – lahko tudi le miselno) družbeni produkt. Produkcijo prostora koncept deli na tri medsebojno povezane dimenzije procesa: 1. materialno produkcijo prostora, 2. produkcijo znanja in 3. produkcijo pomenov prostora. (Schmid 2008) Konceptualna triada med seboj povezanih in

soodvisnih delov je podrobneje sestavljena iz:

1. Prostorskih praks, vezanih na materialni aspekt in njegovo zaznavanje. Ta dimenzija zaobjema nivo vsakdanje uporabe prostora, vezane na nereflektirane prostorske prakse, rutine in poti, ki na materialni ravni producirajo in reproducirajo prostore. (Löw 2008)
2. Prostorskih reprezentacij, ki jih snujejo razni strokovnjaki – načrtovalci, urbanisti, znanstveniki, tehnični izvajalci idr. Zajema ideološko-kognitivni aspekt prostora; sfero reprezentacij, modelov in prostorskih načrtov, ki omogočajo oziroma usmerjajo »branje« prostora. (Löw 2008) Pri dimenziji prostorskih reprezentacij Schmid (2008) poudarja pomen diskurzov, vezanih na znanstvene opise in definicije, ki služijo pri oblikovanju referenčnega okvira za komunikacijo. Ta omogoča prostorsko orientacijo in s tem pomaga pri determiniranju delovanja v prostoru.
3. Prostorov reprezentacije, vezanih na simbolno dimenzijo doživljanja prostorov ekspresije, simbolov in podob prostora. (Löw 2008) Ta dimenzija prostorske produkcije nakazuje, kako lahko materialni red v končni fazi tudi sam postane nosilec pomenov in ni le njegova posledica.

Koncept kulturne krajine lahko v triado vpnemo s tremi vprašanji:

1. Kaj se dogaja s krajino fizično in kako jo oblikujemo?
2. Kako definiramo krajino, kaj krajina sploh je in kaj obsega?
3. Katera je tista idealnotipska krajina, ki je sama po sebi estetska in družbeno koristna obenem?

Gledano z družbeno-strukturnega vidika sta prostorska podoba in delovanje v prostoru posledici družbenih struktur, vendar obenem velja obratno – prostor lahko tudi vpliva na družbene strukture, jih producira in pomaga ohranjati.

Lynch (v Dimitrovska Andrews 2011, 25) je proučeval, kako prebivalci dojemajo urbani prostor in kako njihova dojetanja vplivajo na oblikovanje slike mesta. Predstave o okolju je analitično omejil na tri komponente: identiteto (objekti in skupine objektov so spoznavni in razvidni kot ločljiva, zaključena in dominantna členitev), strukturo (prostorski odnosi med objektom in okoliškimi objekti) in pomen (ta je lahko funkcionalen, socialen, kulturnen ali emocionalen). Branje struktur in percepcija okolja pa se razlikujeta od posameznika do posameznika, saj sta odvisna od njegovih procesov socializacije in izobraževanja, ki vplivajo na razvijanje povečanega občutka do različnih prostorskih prvin. (Löw 2008, 41)

Akt gradnje in sestavljanja grajenih delov v celoto ima danes tudi družbeni pomen in nikoli ni vezan le na zagotavljanje fizične varnosti (zavetja pred zunanjimi vremenskimi pojavi, predatorji itd.).

Posledično je gradnja vedno podvržena javnim in strokovnim razpravam ter arbitrarnim odločitvam o njeni primernosti. Hriban (2013, 151) primernost krajin povezuje s splošno sprejetostjo le-teh znotraj določene skupnosti. Trdi, da je proces prepoznavanja primernosti vedno potekal preko neskončnih mentalnih ali materialnih ponavljanj in posnemanj tiste politično-kulturno določene »primarne« krajin. Proces referenčnega naslanjanja in ponavljanja »primarne« krajine rezultira v t.i. sekundarnih krajinah, ki so fizično reproducirane v kulturne in mentalno v imaginarne krajine.

Da je prostor tudi družbena kategorija, nam med drugim nakazujejo različna poimenovanja (lahko tudi istih) prostorskih totalitet, kot so na primer prostor, kraj, ozemlje, območje, lokacija itd. Castells (v Filipovič 2007, 62) ločuje med prostori in kraji, pri čemer je kraj tisti prostor, ki nosi določen pomen in poleg fizičnih tudi simbolne značilnosti. Tudi Einstein (v Löw 2008) je besedo kraj definiriral kot del Zemljine površine, ki je identificiran z imenom. Poimenovanje je ključnega pomena pri določanju unikatnosti prostorov ter intenzifikaciji simbolnega pomena prostorskih totalitet. Podobno Giddens (v Filipovič 2007) lokaliteto (ang. locale) opisuje kot družbeno definiran prostor s pomenom. Za človekovo dojetje in doživljanje prostora so ključnega pomena povezave med krajino, identiteto, spominom, mišljenjem in razumevanjem (Taylor 2008), dejanske fizične značilnosti prostora pa imajo ponavadi le obstransko vlogo.

Dojetje prostora in njegovo ustvarjanje je vedno odvisno od družbene konstrukcije realnosti (Berger in Luckmann v Kos 2002, 16). Te ne gradijo le fizično-prostorske lastnosti, temveč tudi „formalna in neformalna strukturiranost družbenih interesov, potreb in želja“. (Kos 2002, 16–17) Po teoriji socialnega konstruktivizma si pripadniki družbe delijo skupno konstrukcijo sveta, skupno realnost, temelječo na simbolnih vrednostih. Posameznikovo razumevanje sveta okoli sebe v osnovi temelji na vpetosti praks vsakdanjega življenja v okolje, ki naj bi predstavljalo realnost par excellence. Po Ule (v Filipovič 2007, 61) je „vsakdanji svet ljudem najbližja, najbolj priročna realnost, ki nam nudi orientacijsko osnovo in ozadje za vsa naša instrumentalna in komunikacijska dejanja, za interpretacijo realnosti in nas samih“.

Družbeno konstruirana realnost je tesno povezana z Giddensovo teorijo družbene strukturacije. Teorija namreč zagovarja močno soodvisnost med obstoječimi družbenimi strukturami in delovanjem posameznikov, saj naj bi prve determinirale njihovo percepcijo in delovanje. (Giddens v Gantar 1993a, 45) Pri teoriji strukturacije gre za osnovno idejo, da posameznikovo delovanje marsikdaj nevede krojijo značilnosti družbe in njene kulture, torej določeni vzorci, navade, vrednote in vzorci delovanja, ki so jih posamezniki tekom socializacije nezavedno ponotranjili. Tudi pionir

sociologije Durkheim je ugotavljal, da ima posameznikovo delovanje smisel le, če ga analiziramo v odnosu do okolja, v katerem deluje. (Gantar 1993a, 42) Vendar obstoja družbenih struktur ne velja jemati kot nekaj fiksnega in nespremenljivega, saj te za svoj obstoj potrebujejo nenehno obnavljanje lastnosti in vzorcev s strani pripadnikov družbe. Obstoječe strukture so sledi prejšnjih delovanj, ki jih posamezniki reproducirajo ali pa modificirajo. (Gantar 1993a, 50) Spremembe družbenih struktur so nekaj normalnega, vendar navadno potekajo počasi in bolj ali manj nezavedno, četudi so dolgoročno gledano lahko enormne. Giddens prostorske totalitete, podobno kot Durkheim, definira znotraj konteksta družbenega delovanja. Prej omenjeno lokaliteto, torej specifičen vsakdanji prostor s simbolnimi značilnostmi, opredeli kot okvir ali kontekst družbene interakcije, predvsem na vsakdanji rutinizirani ravni. Rutinizacija je pomembna tudi na psihološki ravni, saj vsakdanje okolje in aktivnosti v njem ustvarjajo občutek zaupanja in ontološke varnosti posameznih pripadnikov družbe. Družbena kohezija, o kateri bo več govora v nadaljevanju, je odvisna predvsem od „skupnega ustvarjanja sveta v vsakdanjih praksah“ in ne nazadnje tudi njegove reprodukcije. (Filipovič 2007, 61)

Sklepamo lahko torej, da so prostorske značilnosti, njihovo razumevanje in ustvarjanje močno vpeti v družbeno-kulturne značilnosti določene družbe. Slednje je zato pri analiziranju procesov spreminjanja krajine smiselno upoštevati. Odnosi med družbo in fizičnim okoljem niso nikoli fiksni, saj niso fiksne niti družbene strukture. (Hriban 2013) Podobe krajin, pa naj bodo te fizične ali mentalne, ter odnos do prostora se spreminjajo, ohranjanje enotnega pogleda na krajino pa zaradi fragmentacije podob postaja vedno težje. Morda bi lahko hitro spreminjanje krajin pripisali prostorsko-časovni kompresiji in njenemu vplivu na kulturno življenje. (Harvey v Löw 2008) Izgubljanje občutka za dolgotrajnost, gotovo prihodnost in kontinuiteto med pripadniki družbe naj bi ob vse bolj fluidnem občutku za razdalje vodilo k ogrožanju krajinske identitete in podobe krajin nasploh. Kljub temu pa velja, da so krajine vedno bile in bodo predmet nenehnih sprememb. Narava teh sprememb je odvisna od družbenega delovanja in njegove kulturne osnove. Mitsko-ideološki naboji popolnih krajin so lahko vodilo oblikovanja estetske krajine, lahko pa njen morebitni razvoj v toku z družbeno realnostjo tudi zavirajo.

V nalogi je krajina obravnavana kot družbeni konstrukt, ki zaobjema tako ideologije in predstave določene družbe kakor tudi kot materialne manifestacije teh idej, ki jih obenem pomaga reproducirati v bodoče. Vsekakor pa je pri obravnavanju krajine treba upoštevati sicer težko objektivno merljivo ločnico med predstavami in fizično pojavnostjo prostora oziroma prostorskimi praksami, saj so te mnogokrat v razkoraku.

3 ESTETIKA KULTURNE KRAJINE – KAJ NAREDI KRAJINO ESTETSKO?

Po Lynchu (v Rotar 1981, 244–245) je podoba mesta produkt neposredne zaznave in preteklih izkušenj, ki nima zgolj racionalne eksistence in objektivne funkcije. Podobno kot je v prvem poglavju naloge opisan proces doživljanja krajine, je Lynch opisal doživljanje podobe mesta: mesto samo po sebi sicer ima empirične elemente, ti pa so vedno vrednoteni subjektivno. Slika mesta je individualna interpretacija obstoječih elementov; produkt neposredne zaznave in preteklih izkušenj. Smith (v Dimitrovska Andrews 2011) je reakcije na prostorske grajene forme in njihovo doživljanje v grobem razdelil na dva osnovna tipa: senzualno in intelektualno. Čutno-zaznavna reakcija na okolje naj bi zaobjela prvinsko in laično dojemanje in razumevanje krajine, ki je subjektivne narave ter vedno tudi družbeno in historično determinirano. Na drugi strani je intelektualna reakcija na krajino, poleg čutne, prežeta z določenim znanjem in izkušnjami razumevanja ter vrednotenja okolja. Intelektualno ocenjevanje grajenih form ima podlago v strokovnem znanju, refleksiji ter razumevanju okolja, upoštevajoč tudi socioekonomske in kulturne vplive.

Podobno velja za prepoznavanje estetskih značilnosti ali vrednosti krajine, ki je prav tako odvisno od ravni doživljanja, obenem pa mu lahko pridamo še široko paleto različnosti dojemanja estetike kot take. Estetiko krajine po Santayani (v Dimitrovska Andrews 2011, 21) posameznik doživlja na treh, med seboj prepletenih nivojih. To namreč poteka istočasno na senzoričnem, formalnem in simbolnem nivoju, kar pomeni, da je končna ocena estetike neke krajine rezultat prepleta primarnih čutnih reakcij, ocene vizualnih kvalitet (velikost, oblika, barva, ravnovesje itd.) in prepoznavanja simbolov oz. višjega družbenega pomena prostorske totalitete. V vsakem primeru se estetika krajine ne more ocenjevati kot nekaj objektivnega, o čemer bo govora v nadaljevanju. Sprva pa pogledimo nekaj osnovnih opredelitev pojma estetike v čisti obliki.

Univerzalne opredelitve pojma estetike ni, saj je njeno razumevanje v prvi meri stvar družbenih konvencij, ki so se skozi zgodovino in različne družbe nemalokrat spreminjale. Izvor besede je vezan na grški „aesthetics“, ki pomeni sklop principov dobrega okusa in spoštovanja lepote“. Razumevanje estetike je po tej definiciji precej formalistično, saj predvideva, da je estetika mentalna sposobnost, ki omogoča doživljanje in oceno umetniškega dela ter potemtakem predvideva univerzalnost estetskih prvin. Definicija posledično deli posameznike na tiste, ki so te prvine sposobni prepoznati, ter tiste, ki tega ne znajo. (Dimitrovska Andrews 2011) Bipolarnost lepo-grdo je najpogostejša dimenzija, uporabljena za obravnavanje estetike objektov, konceptualizacija estetike pa je skoraj vedno povezana s pojmom lepo. (Jacobson v Kalivoda idr.

2014, 40) Bourdieu (v de la Fuente 2013, 170) je trdil, da je čisto estetsko bolščanje zgodovinski izum, povezan s pojavom avtonomnega polja umetniške produkcije. Avtonomnost umetnosti je v grobem pomenila, da je umetnost nekaj lepega in pooseblja čisto estetiko, ki jo lahko prepoznavajo le za to sposobni posamezniki. Tako je na primer formalistična razlaga estetike objekta iz 19. stoletja ocenjevala zgolj njegove vizualne kvalitete. Estetika pa je bila predvsem stvar elegance, jasnosti in razumljivosti zasnove, enotnosti forme in končne obdelave. (Dimitrovska Andrews 2011, 20)

Sodobnejše razumevanje estetike je privedlo tudi do nasprotnih definicij, ki opozarjajo na njeno arbitrarno naravo in odmikanje od znanstvene merljivosti le-te. O estetskih kvalitetah se lahko predvsem domneva, saj so te predpisane z obstoječimi družbenimi referenčnimi okvirji in lahko nosijo tudi ideološki naboj (ki ni nekaj nevtralnega). Kompleksnejše razumevanje estetike povzame definicija v Leksikonu Sova (v Dimitrovska Andrews 2011, 20), po kateri je estetika „znanost o lepem, njegovem načinu bivanja, njegovih zakonitostih in normah ter o mestu lepega v umetnostnem ustvarjanju“, četudi se ne prevprašuje o izvoru omenjenih zakonitosti in norm. Lepota in grdota ostajata centralni del estetskih razprav, vendar je privlačna estetika odvisna tudi od družbeno-političnega ustroja in ocenjevanja potencialno širših učinkov. Estetskost je med drugim odvisna tudi od moralne naprednosti dizajna, njene artikulacije civilne/nacionalne identitete, doprinosu k psihološkemu blagostanju ipd. (Beer 2014, 283) Estetika je predvsem del vsakdanje izkušnje in ne nekaj, kar pride v ospredje le pri doživljanju umetniških ustvarjalcev ali potrošnikov umetnosti. (Dewey v Bourassa 1988, 242)

Ocenjevanje estetike v arhitekturi je še bolj zapleteno zaradi njenih ključnih značilnosti: fizični objekt, pa naj bo estetski ali neestetski, je vedno vpet v širše okolje (krajino), ki ima že vzpostavljene določene forme, vzorce in red ter najpomembneje nosi družbene, kulturne in/ali praktične pomene. In ne nazadnje, arhitekturna umetnost je vedno tudi javna, torej vsaj vizualno predstavlja skupno dobro. (Dimitrovska Andrews 2011, 20–21) Poleg omenjenih omejitev pri neodvisnosti arhitekturno-umetniške produkcije je gradnja navadno tudi posledica funkcionalnih potreb človeštva in je redko sama sebi namen. Arhitektura v teoriji ne bi smela ustrezati zgolj merilom estetike, temveč tudi etike, sploh če prvo postavimo v domeno lepote, drugo pa v domeno dobrote. Navzven lepa zgradba je lahko na primer popolnoma nefunkcionalna za vsakdanjo rabo ali kot je menil Sokrat: „smetnjak je lahko lep in zlat ščit grd, če prvi ustreza svoji funkciji, slednji pa ne“. (Dimitrovska Andrews 2011, 20) Tako kot je klasicistična arhitekturna teorija temeljila na pravilih sistematične kombinacije stavbnih redov in ornamentaciji posameznih delov objekta, je na

drugi strani teorija funkcionalizma zagovarjala, da je lepota arhitekture dosežena le, če forma sledi funkciji – obe pa sta bili svoj čas obravnavani kot edini pravilni pri razumevanju arhitekturnega ustvarjanja. (Dimitrovska Andrews 2011)

Zaznavanje in ocenjevanje arhitekturnega dela je posledica prepleta različnih odzivov in miselnih vzorcev, ki poleg vida vzbujajo marsikatero drugo čutilo. Posameznik, pa naj bo laik ali strokovnjak, lahko istočasno pri objektu ocenjuje njegov namen in koristnost, obuja spomine in asociacije, doživlja čustva nostalgije in domačnosti ter reflektira etičnost njegove narave. Omenjene reakcije, kot poudarja Dimitrovska Andrews (2011, 20), niso del formalistične razlage estetike, temveč odpirajo vpogled v razumevanje senzorične in simbolne dimenzije razumevanja estetike okolja. Formalno-ekspertno vrednotenje krajinske estetike sledi predpisanim pravilom in sistematično vrednoti krajinsko lepoto glede na njene fizične lastnosti (Kalivoda idr. 2014), kot so oblika, barva, proporci, ritem, lestvica, kompleksnost, svetloba, senčenje itd. (Mutlu Danaci 2015). Perceptivno-simbolno vrednotenje estetike krajine je tisto, ki je v znanosti težko merljivo in definirano, saj je izražanje in zaznavanje pomenov/simbolov prostora pogosto nezavedno in arbitrarno ter posledično nima trdne, racionalne osnove. (Kalivoda idr. 2014; Mutlu Danaci 2015) Kar pa ne pomeni, da je neformalno vrednotenje estetskosti manj pomembno pri razumevanju pomenov in vrednosti prostora; ne nazadnje podoba prostora oblikuje tudi občutek identitete in pripadnosti posameznika. Četudi so arhitekturne teorije od Vitruvija do le Corbusiera zagovarjale univerzalne vrednote posameznih pravil gradnje, pa lahko z gotovostjo trdimo, da „estetike prostora ni mogoče obravnavati ločeno od funkcije in konteksta prostora, družbe in ekonomije.“ (Dimitrovska Andrews 2011, 21–22)

Ob koncu 20. stoletja je v strokovnih krogih ponovno naraslo zanimanje za empirično raziskovanje estetike, estetskega doživljanja in estetske kvalitete okolja. Sodobno razumevanje je naredilo korak stran od formalističnih in avtonomnih razlag estetskega ter pričelo v raziskovanje vključevati družboslovno usmerjene teorije, kot sta behaviorizem in psihologija okolja – teorije, ki poskušajo razumeti in raziskati odnos med fizičnim stimulom in človeškim odzivom ter odkrivati tiste principe prostorskega oblikovanja, ki rezultirajo v splošnem javnem odobravanju. Razprave o arhitekturni estetiki so se začele obračati k obravnavi perceptivno-spoznavnih dimenzij grajenega okolja ter pričele upoštevati ideološke pomene arhitekture in prostora nasploh. V obravnavo so vključevale predpostavko, da je posameznikovo videnje prostora družbeno in historično determinirano z naučenimi pravili gledanja prostora ter da subjektivna ocena krajinske estetike ni zgolj stvar čutenja oz. fizičnega odzivanja na zunanje dražljaje. To pomeni, da je ocena prostorske kvalitete več kot le

ocena vizualne pojavnosti, saj nanjo vplivajo tudi socialni, ekonomski in kulturni pogoji, pod katerimi je bila prostorska totaliteta grajena nekoč in vrednotena danes. (Dimitrovska Andrews 2011, 21–22) Četudi arhitekturno ustvarjanje dojemamo kot umetnost gradnje, je ne nazadnje tudi ta manifestacija družbenega znanja v določenem etično-normativnem okviru družbenega razvoja. (Eagleton v Dimitrovska Andrews 2011)

Sama estetska izkušnja zahteva povišano pozornost na svet okoli sebe ter zajema preplet prepoznavanja in percepcije okolja. Prepoznavanje okolja temelji na predhodno oblikovanih interpretativnih shemah in stereotipih, je bolj ali manj posledica takojšnje izkušnje. Percepcija naj bi po drugi strani pomenila aktivno odzivanje posameznika, ki se lahko prelevi v spreminjanje predpisanih vzorcev in navad. (de la Fuente 2013) Predpisane in pričakovane prostorske vzorce posameznik pričakuje in išče preko t.i. arhetipov – ponotranjenih miselnih vzorcev, idej in podob, ki so v posameznikovi podzvesti univerzalno prisotne. Arhetipi naj bi po Jungu (v Bourassa 1987, 243–244) sestavljali slednjega izmed treh nivojev človeškega uma: zavednega, osebno nezavednega in kolektivno nezavednega. Kolektivno nezavedna raven je torej sestavljena iz arhetipov, ki si jih posamezni pripadniki družbe delijo ter ki determinirajo človeško delovanje na nivoju, podobnem za delovanje instinktov. Arhetipi naj bi v obliki prostorskih podob prišli na plano med drugim tudi pri doživljanju krajine.

Medtem ko so biološke razlage estetskega doživljanja poskušale prepoznavati vire in vizualne stimulanse, ki naj bi sami po sebi povzročali estetsko ugodno izkušnjo, so kulturološko usmerjene teorije odstopale od predpostavke, da je estetika povezana z vizualno, objektivno lepoto objekta. Costonis (v Bourassa 1987, 248) je estetskemu formalizmu nasprotoval z argumentom, da je estetski odziv poleg senzoričnih atributov sestavljen tudi in predvsem iz reakcij na nesenzorične, simbolne vidike objekta. Posamezniki naj bi kot pripadniki političnih, verskih, ekonomskih ipd. skupnosti pri vrednotenju okolja prepoznavali predvsem simbolne lastnosti, ki so del zgodovinsko pripisanih pomenov in izkušenj; te pa bi pretehtale pri okoljskem estetskem odzivu. Družbeno-politična estetska kontrola ter prizadevanje skupnosti po ohranjanju lastne identitete naj bi bila ključni orodji kulturne stabilnosti. Izvajanje kontrole nad okoljem potemtakem ni primarno posledica želje po ohranjanju in ustvarjanju vizualno privlačnega okolja, temveč orodje za ohranjanje stabilnosti znotraj skupnosti.

Raziskava o konsenzualni estetski preferenčnosti, ki so jo izvedli Kalivoda in drugi (2014), je dokazovala povezavo med mentalnimi predstavami idealne krajine ter konsenza o lepi krajini. Bolj

kot je določena krajina ustrezala arhetipu, večji je bil družbeni konsenz o njeni visoki estetski vrednosti. Obenem je raziskava pokazala, da so pozitivno vrednotene krajine dosegale večji konsenz kot negativno vrednotene krajine, pri katerih je prihajalo do večjih odstopanj – med drugim je pri negativno vrednotenih krajinah bolj prišla v ospredje Bourdiejeva teorija okusov. V teoriji okusov je Bourdieu zagovarjal tezo, da so estetske preference različne glede na razredno pripadnost, torej odvisne od kulturnega, socialnega, ekonomskega kapitala posameznikov. Nivo izobrazbe naj bi pri estetskih preferencah ter avtonomnem razumevanju lepote in estetike igral ključno vlogo, vendar so, kot kaže, simbolno najbolj nabite prostorske ikone konsenzualno pozitivno vrednotene pri vseh pripadnikih družbe in presegajo značilnosti razredne družbene delitve.

Ljudje v osnovi težimo k ohranjanju znanega, saj nam to zagotavlja večji občutek reda, varnosti in pripadnosti družbi. Izsledki zgoraj omenjene raziskave (Kalivoda idr. 2014) so pokazali tudi občo naklonjenost zgodovinskim elementom tradicionalne kulture (= znano), družinskim hišam (= varno in domačno), majhnim ozemljem (= obvladljivo) in visoki ravni kontekstualnosti (= vpetost v širše fizično in družbeno okolje). Četudi so empirične raziskave vizualnih preferenc okolja v prvi meri potrdile kompleksnost, spremenljivost in izmuzljivost ali celo špekulativnost raziskovalnega polja, pa so splošni sklepi nakazovali, da se estetska kvaliteta prostora povečuje z njegovo naravnostjo, koherenco, redom, kompleksnostjo in kompatibilnostjo. (Nazar v Dimitrovska Andrews 2011) Groatove raziskave (Dimitrovska Andrews 2011, 28) kontekstualne kompatibilnosti prostora potrjujejo sposobnost laične javnosti, da prepozna kontekstualno skladnost in je sposobna oceniti kontekstualno oblikovno strategijo umeščanja novih objektov v obstoječe urbano tkivo. Pri razlagi se lahko naslonimo na teorijo o človekovem osmišljanju sveta, ki temelji na koordinaciji vzorcev, tako mentalnih kot fizičnih. Vsakdanje življenje je pravzaprav prežeto z visoko ravniyo repetitivnosti vzorcev vizualne in slušne narave. Osnovno vzorčenje estetske forme, ki pooseblja miselne stile, pa naj bi najbolj prišlo do izraza v uporabnih in dekorativnih umetnostih, med katere štejemo tudi arhitekturo. (Valsiner v de la Fuente, 2013)

Družbeno in politično determiniranost arhitekture je Till (2008) zagovarjal s teorijo o njeni kontingenčnosti. Kontingenčnost razloži kot dejstvo, da so stvari takšne, kot so, ne da bi morale biti točno takšne, torej bi lahko bile tudi drugačne. Enostavneje rečeno gre za idejo, da je arhitektura bolj arbitrarna in podvržena zunanjim (družbeno-političnim) vplivom, kot bi disciplina, ki naj bi se ukvarjala zgolj z estetiko in vizualnim redom, sama želela to priznati. Arhitekti naj po tej logiki ne bi bili izvzeti iz Marxove predpostavke, da „ljudje ustvarjajo zgodovino, vendar ne v okoliščinah, ki so si jih izbrali sami“. (Till 2008, 126) Arhitektura je bila skozi stoletja uporabljena kot orodje

spreminjanja neobvladljivega v koherentno in vzpostavljajna reda. Pri tem pa, poudarja Till, nikoli ni šlo zgolj za čisto estetiko, simetrijo in definicijo okusa, temveč tudi izvajanje politike družbenega nadzora in izražanja politične moči. Tako je že Vitruvij rimskemu cesarju pojasnjeval, da so impozantne stavbe in urejena mesta dober indikator velikosti in moči imperija ter da uspešno izražajo avtoriteto, kar pomeni, da je bil že od rimskih časov vizualni red enačen s političnim. Etične posledice omenjene logike naj bi bile vidne tudi v času moderne, ki je po Baumanu (v Till 2008) posebej obsedena z redom in izkoreninjanjem ambivalentnosti. Tudi Freud je lepoto, čistočo in red označil za temelje civilizacije – trikotnik, katerega cilj je odstranjevati vse morebitne grožnje formalne in družbene perfekcije. Nasprotje modernemu redu je lahko samo nered, ki vodi v družbeni in prostorski kaos; in samo ena vrsta reda je pravilna. Vendar, kakor poudarja Till, lahko red v realnosti obstaja le v obliki znanja ali teorije, na podlagi katere so nastali postopki, kot so oblikovanje, manipulacija, upravljanje in tehnike, ki skušajo teorijo prevesti v prakso.

Sir Herbert Read (v Dimitrovska Andrews 2011, 66) je dejal, da „ni umetnosti brez simbolnega izraza in diskurza“. Potemtakem tudi če obravnavamo arhitekturo kot umetnost, ta ne more biti nekaj nevtralnega in neodvisnega, temveč se za vizualno podobo skriva bogata abstraktna govorica. Rapaport (v Dimitrovska Andrews 2011, 64–65) arhitekturni stil razlaga kot nebesedni mehanizem, ki ga ljudje uporabljajo za sporočanje svojega statusa, okusa in razumevanja sveta. Identifikacija posameznika z določenimi arhitekturnimi stili in njihova izbira pri oblikovanju prostora omogočata izražanje pripadnosti družbenim skupinam, ustreznih estetskih preferenc ter zadovoljevanje potrebe po samo-dokazovanju.

Estetsko zadovoljstvo po Smithu (v Dimitrovska Andrews 2011) izhaja iz sposobnosti zaznavanja superiornega vzorca in reda v prostorskih scenah visoke kompleksnosti. Privlačnost vizualne prisotnosti preteklosti in kulturne dediščine v okolju najverjetneje izhaja ravno iz občutkov stabilnosti, domačnosti in posledično prijetnosti, ki jih nudijo že videne/znane podobe prostorov znotraj danes prostorsko (in družbeno) kompleksnega okolja. Intelektualne osnove sodobne estetske regulacije prostora izvirajo še iz rimskih časov ter Vitruvijevih estetskih teorij in principov. Slednje nakazuje, da je bila prostorska regulacija v družbah prisotna tisočletja. (Beer 2014) Pojav politično usmerjene regulacije prostora in prvi predpisi zakonske narave segajo v obdobje med 12. in 14. stoletjem, ko so bile osnovane razne mestne komisije, ki so skrbele za pravilno izvajanje estetskega nadzora gradnje, ki so jo določali vladarji, cerkev itd. Pravila gradnje, ki so veljala za srednjeveška mesta in ki so več stoletij usmerjala kanoniziranje razmerij gradnje, ki se je le v detajlih modno spreminjala, so omogočila obstoj še danes stoječih in izkušnji prijetnih starih mestnih jeder.

(Dimitrovska Andrews 2011)

Oblikovalska merila estetike okolja lahko v grobem razdelimo na merljiva kvantitativna (kar zajema ocenjevanje višine in obsega objekta, njegovo rabo, način zidave ipd.) ter nemerljiva kvalitativna. Dimitrovska Andrews (2011, 41) pri iskanju pomena različnih meril med drugim navaja pogostost uporabe le-teh v planskih dokumentih ZDA iz druge polovice 20. stoletja. Za najpogostejše zastopana merila so se izkazali berljivost strukture, identitete oblike, vitalnost, dostopnost in raznolikost, kar pomeni, da je prostorsko načrtovanje vsaj na ravni oblikovanja politik več poudarka dajalo kvalitativnim merilom, kot so pomeni prostora, kontinuiranost enotne podobe, humano merilo, živahnost in možnosti uporabe za različne posameznike. Merila oblikovalcev prostora naj bi se nanašala na tri osnovne kategorije: kontekst in splošno kompatibilnost, zasnovo in njene učinke ter arhitekturno oblikovanje.

Kot že omenjeno, privlačnost zgodovinsko ohranjenih mest med drugim tiči v njihovi kontinuiranosti gradnje, pa četudi je v marsikaterem primeru do nje prišlo zaradi pomanjkanja svobodne izbire in ne z namenskimi upoštevanjem skladnosti. Osnovne značilnosti in kvalitete tradicionalnega mesta naj bi ležale v možnosti prepoznavanja vzorca in kompleksnosti v okviru obstoječega in lahko zaznavnega reda. Pri kategoriji kontekstualnega umeščanja gre v osnovi za ohranjanje in upoštevanje nadaljnjega razvijanja grajenih tvorb z občutkom za „zgodovinski razvoj, dejansko podobo in pomen, planski status ter socialno in ekonomsko vlogo lokacije“. (Dimitrovska Andrews 2011, 50) To seveda ne pomeni, da je estetski učinek lahko dosežen z uniformnostjo gradnje ter da se mora vsa nova arhitektura stilsko prilagajati okolju, saj ima arhitektura tudi izjemen transformativni potencial. Občutek reda v prostoru ustvarjajo predvsem prepoznavanje družbeno-pomenske in značajske kontekstualnosti. „Apetit javnosti za nova arhitekturna doživetja se zdi nenasiten, kar se ne nanaša toliko na nove objekte, ampak bolj na domačo, znano arhitekturo v novih kombinacijah.“ (Smith v Dimitrovska Andrews 2011, 51) Ljudje si sicer želijo novitet, vendar te ne smejo biti pretirano provokativne in neznane. Pomembno je kontinuirano ohranjanje prostorskega značaja in razmerja med novitetami in znanimi prostorskimi dimenzijami, saj so le tako novosti lahko vstavljene (vkomponirane) v obstoječi družbeni ustroj. Zanimivo je tudi vprašanje, v kolikšni meri umeščenost v okolje determinira estetsko kvaliteto objekta samega ter obratno – v kolikšni meri skupek estetskih objektov oblikuje estetsko okolje. (Dimitrovska Andrews 2011) Najverjetneje gresta oba aspekta z roko v roki, saj zgradbo težko obravnavamo kot samostojno, neodvisno entiteto in tudi širši prostor kot celoto, ki ni sestavljena iz posameznih delov. Vizualno privlačnejše prostorske entitete morajo do neke mere izstopati in biti opazno diferencirane

ter obenem zajemati osnovne principe vzorčenja in strukturiranosti. (Dimitrovska Andrews 2011, 44) To pomeni, da naj bi prostori jasno izražali svojo funkcijo in pomen, zgodovinske značilnosti in družbene posebnosti – vse skupaj pa mora biti „zapakirano“ v urejeno celoto, ki omogoča berljivost specifične družbeno-prostorske identitete. Urbanistično-oblikovalska strokovna literatura v prvi meri naslavlja pomembnost prilagajanja posameznega objekta izraznosti in kompozicijskemu redu celote, kar pa ne pomeni nujno težnje k uniformnosti, temveč zgolj čutečnosti do obstoječe krajine in nadaljevanje družbeno-prostorskega ustroja.

4 PROSTORSKO PLANIRANJE IN NADZOR KOT SREDSTVI OHRANJANJA PROSTORSKEGA REDA

Pri poskusih oblikovanja primernih in estetskih prostorskih entitet Dimitrovska Andrews (2011) ločuje med različnimi oblikami nadzora, in sicer predvsem na podlagi ocenjevanja stopnje prisile. Najbolj jasni in vsem skupni so principi zakonov in odlokov, ki so obvezujoči za vse in katerih neupoštevanje je kazensko sankcionirano. Kot pa bomo videli v nadaljevanju, postajajo omenjeni prijemi danes vse redkeje uspešni in pojavljajo se novi načini usmerjanja akterjev v družbeno zaželeno delovanje v prostoru. V ospredje prihajata principa usmerjanja v dobro prakso v obliki oblikovalskih priročnikov, programov in kodov ter princip svetovanja, ki naj bi ju na podlagi izkušenj in znanj nudile različne strokovne institucije, združenja in društva.

Glede na omenjene principe nadalje Dimitrovska Andrews (2011, 14–15) ločuje med štirimi osnovnimi pristopi k obravnavanju pomena in vpliva oblikovalske dimenzije v procesu načrtovanja prostora: urbanistično-oblikovalski pristop, kvantitativni pristop, participativni pristop ter pristop laissez-faire. Po urbanistično-oblikovalskem principu naj bi bili samo strokovnjaki sposobni oblikovati ter implementirati predstavo o estetski in primerni gradnji prostora oz. krajine. Nadzor oblikovanja fizičnega objekta mora biti prepuščen strokovnjakom, ki pa le-tega izvajajo predvsem z usmerjanjem in svetovanjem. Kvantitativni pristop pri oblikovanju prostora obravnava zgolj objektivne, merljive značilnosti prostorske gradnje. V primerjavi s prvim, ki je bolj projektno naravnano, drugi zajema sfero zakonov, predpisov itd., ki določajo vsem skupna osnovna oblikovalska merila. Danes vse bolj priljubljen pristop nadzora nad oblikovanjem in posegi v prostor predstavlja tretji, participativni pristop. Ta temelji na prepričanju o raznovrstnosti predstav, pogledov in okusov, med katerimi mora biti s komunikacijskimi procesi dosežen nek konsenz. Strokovnjaki naj bi v tem primeru delovali predvsem kot mediatorji ter gradnjo prostora nadzorovali proaktivno, s svetovanjem. Zadnji, laissez-faire pristop dovoljuje neomejeno delovanje

v prostoru, katerega morebitne negativne posledice presoja in rešujejo strokovnjaki reaktivno, po potrebi.

4.1 Zakonodaja in politike prostorskega načrtovanja z vidika estetike in prostorskega reda

Čim sta gradnja in namensko oblikovanje prostora v družbah presegla zgolj zadovoljevanje preživetvene potrebe po zavetju, so se morale v družbi pojaviti tudi določene oblike bolj ali manj strogega in (ne)formalnega nadzora nad postopki. Danes prostorske politike in zakonodajo razumemo predvsem kot eno od orodij ohranjanja (vizualnega) prostorskega reda, primernosti prostorskih posegov (z upoštevanjem posledic) ter kontinuiranosti krajinskih entitet. Pravna merila prostorskega oblikovanja naj bi temeljila na izkušnjah in spoznanjih o ustvarjanju družbenega prostora. (Fikfak 2003) Prostorsko planiranje in pravno-formalne predpise ter usmeritve sicer povezujemo z modernimi družbami, četudi so že določeni srednjeveški mestni statuti obravnavali sfero prostorskega oblikovanja in stavbarstva. Fikfak (2003, 25) sklepa, da je potreba po zakonih in omejitvah prostorskega načrtovanja tem višja, čim bolj se je človek v vsakdanjem življenju oddaljil od narave in navezanosti nanjo. Človeško oddaljevanje od narave in njenih zakonitosti naj bi povzročalo izgubo občutka za osnovna razmerja in uporabo prostora, saj naj bi se izgubljala tudi praktično znanje in refleksivno razumevanje prostorskih potekov. „Kje se bo gradilo in kako, je najprej urejal neformalni nadzor, ki je potekal brez pisanih zapovedi in prepovedi. [...] Mehanizmi neformalnega nadzora so bili predvsem navade, običaji, tradicija, simboli in lokalna skupnost.“ (Fikfak 2003, 25) Šele naraščanje kompleksnosti družbe in zmanjševanje neposredne odvisnosti od narave, v času rasti prvih mest, je pripeljalo do začetkov nastajanja raznih statutov, državnih zakonov in podobnih pisanih pravil, ki so zadevala tudi sfero oblikovanja prostora.

V današnjem času večjih možnosti izbire gradnje slednjo omejuje vedno večje število zakonov, predpisov, aktov in načrtov. Nadzor nad urejanjem evropskega prostora zajema zakonodajo o gradnji in zunanjem videzu objektov, o določanju gradbenih parcel, o njihovi rabi ipd. Zakonodaja pa izhaja iz vizij in politik prostorskega razvoja ter deluje kot sredstvo njenega vzpostavljanja. Zato v marsikaterih državah gradbeno dovoljenje ni odvisno zgolj od gradbene zakonodaje, temveč tudi od vse pogostejših mehanizmov ohranjanja kulturne krajine, kot sta varstvo kulturne dediščine in okolja ter varstvo podeželja in mestnih predelov. (Dimitrovska Andrews 2011, 8) Postopek pridobivanja gradbenega dovoljenja je najbolj standardno varovalo, ki poskuša usmerjati prostorski razvoj – tudi v vizualnem smislu. Oblikovalski elementi znotraj urejanja prostora se v glavnem osredotočajo na skladnost novega/prenovljenega objekta z okolico, torej na ohranjanje in negovanje

določene prostorske podobe. Na videz banalni predpisi, kot so na primer oblika stavbe in strehe, materiali ter barva fasade, skupaj z uporabno-tehničnimi predpisi predstavljajo zaključeno celoto gradbenega prototipa, ki pripomore k ohranjanju krajinskega doživetja.

Za evropski prostor so v praksi značilni pasivno-proaktivni sistemi prostorskega nadzora, ki jih sestavlja skupek med seboj povezanih in soodvisnih predpisov in omejitev. Oblikovanje prostora, ki temelji na pravnih predpisih, in ocenjevanje upoštevanja pravnega reda sta tako formalno precej jasno začrtana in enostavno merljiva, vendar obenem izjemno toga. (Dimitrovska Andrews 2011, 8) Politike razvoja evropskih grajenih območij dajejo največ pomena trajnostnemu razvoju ter ohranjanju naravne in raznolike kulturne dediščine. Urban Acquis (2016), skupek dokumentov o mehanizmih urbanega razvoja, danes predstavlja enega od vodilnih pristopov evropske skupnosti k doseganju zadanih ciljev. Ti mehanizmi temeljijo na demokratizaciji oblikovanja prostora, participaciji in proaktivnem delovanju preko spodbujanja dobre prakse. Urban Acquis naj bi bil v nenehnem spreminjanju in dopolnjevanju; zadnjo dopolnitev predstavlja Riška deklaracija iz leta 2015.

Osnovne evropske usmeritve politik oblikovanja prostora so razvidne tudi v dokumentu *Green Paper on Territorial Cohesion*: „Dobro oblikovane zgradbe in javni prostori v okviru dobro načrtovanega urbanega prostora lahko ponudijo atraktivno, varno, mirno, zdravo, energetske učinkovito in trajnostno okolje, v katerem se razvijajo napredne in zdrave skupnosti.“ (Dimitrovska Andrews 2011, 11) Teritorialna kohezija pa se naslanja na komponente, kot so prostorska kvaliteta in učinkovitost ter ne nazadnje identiteta, ki ostaja tudi danes poglobljeni gradnik občutka pripadnosti – in posledično skrbi za lepo okolje. Prostorska identiteta deluje kot katalizator skupnih vizij razvoja, rojeva občutke samozavesti ter predvideno vodi v razvoj. (Dimitrovska Andrews 2011)

4.2 Prostorsko planiranje in dileme

Planiranje lahko v splošnem opredelimo kot obliko družbene intervencije v procese, ki bi sicer potekali spontano in, najverjetneje, predvsem drugače. Planiranje je racionalna, družbena in institucionalna dejavnost, usmerjena v prilagajanje procesov v okolju in preprečevanje entropije. Je sredstvo za doseganje določenih ciljev, želenih družbenih sprememb, ki so si jih zamislili določeni družbeni akterji. (Gantar 1993a, 15–16) Prostorsko načrtovanje Campbell in Fainstein (v Mlakar 2009, 25) podobno definirata kot „posredovanje, katerega namen je spremeniti obstoječi potek

dogodkov v prostoru“. Prostorsko načrtovanje, kot ena izmed podvrst načrtovanja, je pravzaprav metoda za povečevanje racionalnosti odločanja in delovanja v prostoru; racionalnost pa naj bi se skozi zgodovino (vsaj od moderne dalje) kazala kot najučinkovitejša metoda preseganja negotovosti (značilne za naravo) ter zagotavljanja reda in predvidljivosti družbenega poteka. (Van Gunsteren v Mlakar 2009, 23) Ena od neželenih posledic negotovega delovanja je tveganje (Faludi v Mlakar 2009), ki ga Mlakar (2009, 24) opredeljuje kot „verjetnost poškodbe ali izgube specifičnega okolja v nekem časovnem obdobju“, med drugim tudi uničenje koncepta krajine. Planiranje je v teoriji proces, ki poteka med prepletom spoznavanja/zavedanja okolja, napovedovanja/usmerjanja družbeno-prostorskih sprememb in ciljno usmerjenega delovanja. (Gantar 1993a, 15)

Prostorska zakonodaja, kot orodje prostorskega planiranja ter instrument za omejevanje delovanja akterjev v prostoru, naj bi v osnovi temeljila na konceptu javnega interesa, ki ima po Alexandru (v Gantar 2007, 247) tri ključne vloge: legitimizacijsko, normativno in evalvacijsko. Opiranje na javni interes legitimizira delovanje državno-planerskih organov ter obenem predstavlja normativ na strokovni ravni. Ne nazadnje norme ne služijo le kot usmeritveni instrument, temveč tudi kot kontrolni predmet evalvacije dejanskih prostorskih produktov. Upoštevanje javnega interesa kot temeljnega načela pri oblikovanju prostorskih načrtov se zdi edino pravično in pravzaprav logično – ni pa v praksi z lahkoto uresničljivo, saj je javni interes družbeni konstrukt, kar pomeni, da je spremenljiv in večplasten. Gantar (2007, 248) navaja dve temeljni filozofiji razumevanja in definiranja javnega interesa: utilitarizem in unitarizem. Po filozofiji utilitarizma se javni interes oblikuje z agregiranjem individualnih interesov; zajema torej optimalni skupek številnih in raznolikih interesov, kar pa je v sodobnih pluralističnih družbah praktično neizvedljivo. Kot alternativna rešitev se v tem primeru ponuja unitarni koncept javnega interesa, ki temelji na vnaprejšnjem „kolektivnem moralnem imperativu, ki presega partikularne in privatne interese“. Slednji koncept predpostavlja, da se posamezniki lahko strinjajo o temeljnih vrednotah, kot so „družbena stabilnost, red, družbena pravičnost itd.“. Pravni red, vezan tudi na prostorsko načrtovanje, temelji predvsem na unitarnem konceptu javnega interesa, saj zakoni in predpisi niso prilagodljivi posameznim situacijam. Vendar javni interes, kot je bilo že omenjeno, ni sam po sebi nevprašljiva ali relativna kategorija; če v določeni družbi obstaja opredeljen in racionalen koncept javnega interesa, to še ne zagotavlja njegove legitimnosti. Pravno nesporno prostorsko delovanje oz. načrtovanje je lahko nelegitimno (torej v nasprotju z interesi in pričakovanji skupnosti) in obratno – delovanje, ki je v skladu s predstavami pripadnikov družbene entitete, je lahko nelegalno. Poleg tega Gantar (2007) opozarja na odvisnost oblikovanja konsenza glede na velikost in homogenost skupnosti, saj se manjša skupina ljudi načeloma lažje strinja o tem, kakšno delovanje v prostoru je

etično.

Razprave pro/kontra planiranju niso bile nikoli zgolj razprave o učinkovitosti sredstev za doseganje gospodarske rasti in družbene blaginje, temveč tudi razprave o „filozofsko-etičnih kategorijah“, kot so svoboda, enakost, omejitve ipd.; kategorijah, ki predstavljajo temelje moderne družbe. (Gantar 1993a, 95) Moderni zagovorniki obsežnega in celovitega planiranja izhajajo predvsem iz negativnih posledic popolnega liberalizma, kjer naj bi bil konflikt med svoboščinami neizogiben in kjer popolna realizacija ene svoboščine nemalokrat pomeni oviranje druge.

Pri razumevanju koncepta svobode moramo ločiti med t.i. pozitivno in negativno svobodo. Pozitivna svoboda (ali „svoboda za“) temelji na predpostavki, da posameznik deluje v okoliščinah lastnih principov in dosega lastne cilje, vendar pri tem ne ogroža doseganja ciljev drugih pripadnikov skupnosti. Negativna svoboda (ali „svoboda od“) je v nasprotju s kolektivistično usmerjenim principom prve povsem individualizirana, kar pomeni, da posameznik pri delovanju nima nikakršnih omejitev. (Stanfordska filozofska enciklopedija 2016) Negativna svoboda pomeni svobodo od vseh družbenih omejitev in norm ter po Soulu (v Gantar 1993a, 118) spodkopava temelje liberalnega družbenega reda, ki to svobodo v osnovi omogoča. Planiranje Soule razume kot socialni proces, v katerem mora sporazumno sodelovati celotna skupnost, ki sprejema in določa cilje. Tako morajo tudi posamezni pripadniki skupnosti obstoječe konsenzualne cilje sprejeti ter svoje lastne prilagoditi skupnim, kar je nemogoče brez določene stopnje samoomejevanja (Gantar 1993a) ali brez samoracionalizacije (Manheim v Gantar 1993a). Samoracionalizacija pomeni, da mora posameznik zavestno in sistematično kontrolirati določene impulze z namenom realizacije skupnih ciljev. Da je posameznik lahko „svoboden za“, mora torej posedovati sposobnosti refleksije in samoopazovanja, saj pride v nasprotnem primeru do individualističnega in entropijskega družbenega delovanja.

Podobno vprašanje individualne svobode posameznika razume tudi Wootton (v Gantar 1993a, 160), ko poudarja, da popolna svoboda pomeni popolno odsotnost frustracij posameznika pri delovanju. Popolna odsotnost frustracij lahko vodi v dezintegrativni egoizem, zato meni, da mora biti svoboda, v kolikor jo posameznik želi posedovati, obenem omejena. Na tem mestu se lahko navežemo na idejo avtonomnega posameznika, ki je zmožen ponotranjiti pritiske in norme, s katerimi se vsakodnevno srečuje, ter jih tudi kritično, na zavedni ravni sprejeti. Avtonomni posameznik je idealno tudi refleksiven posameznik, ki pri uveljavljanju lastnih prepričanj ne ogroža skupnega dobrega. (Lukes 2006, 55) Raven individualizacije svobodnega posameznika ter upoštevanje

skupnega dobrega sta v veliki meri odvisna od ravni splošnega zaupanja v družbi. Posameznik, ki pričakuje visoko stopnjo pravičnosti pri obravnavi in odgovornostih do družbe, bo pogosto tudi sam prej ravnal dobronamerno, kar pomeni, da bo upošteval druge tudi pri doseganju lastnih, individualnih interesov, četudi so ti lahko v navzkrižju. (Iglič 2004, 154)

Teoretski zagovorniki liberalizma na drugi strani močno nasprotujejo unitarnemu konceptu enotnega cilja, saj je po njihovem mnenju enotne cilje brez prisile mogoče uveljaviti le, če obstaja „popoln etični kod, v katerem so vse različne človekove vrednote postavljene na pravo mesto“; ta pa v modernih družbah ne more obstajati. Družbeni trendi gredo namreč v smeri vedno večje diferenciacije etičnih kodov ter individualizacije vrednot, planiranje pa ustvarja prisilo tudi na področjih, kjer omejevanje ne bi bilo potrebno. (Hayek v Gantar 1993a, 155) Da načrtovano usmerjanje družbenega delovanja ni potrebno, je najpogostejše argumentirano s tezo o naravni selekciji med seboj tekmujočih tradicij, po kateri se optimalni družbeni red vzpostavi tudi spontano, brez namernega poseganja vanj (po ekonomskem principu nevidne roke trga). Vsakdanje prakse naj bi bile oblikovane na podlagi praktičnih izkušenj ter spretnosti in kakršnokoli poseganje v potek dogodkov se zdi nenaravno in prisiljeno – družbeni red ni posledica načrtovanja, temveč se je vedno vzpostavil tudi brez načrtnega poseganja vanj. Hayek (v Gantar 1993a, 150) celo trdi, da če bi bil razvoj industrijskih sistemov zavestno in centralno planiran, ne bi bila nikoli dosežena takšna stopnja diferenciacije, kompleksnosti in fleksibilnosti, značilna za sodobno družbo.

Dilema za ali proti planiranju vedno potrebuje tudi razlikovanje med različnimi tipi oz. sferami planiranja, saj je, kot menijo zagovorniki obeh polov, planiranje v določenih primerih nujno in v določenih popolnoma nesmiselno. Ravno pri oblikovanju prostora je na primer Hayek (v Gantar 1993a, 150), sicer strogi zagovornik individualizma nasproti centralnemu planiranju, priznal upravičenost njegovega načrtovanja. Slednje nas, namesto debate za ali proti, napelje na razmišljanja o načinu implementacije načrtov. V grobem lahko razlikujemo med dvema oblikama načrtovanja: direktnim ukazovanjem po doseganju ciljev in načinov njihovega doseganja na eni strani ter vzpostavljanjem razmer, ki bi predstavljale stimulatивно okolje za delovanje v smeri realizacije zastavljenih ciljev, na drugi. Predvsem v zadnjem času prihaja v ospredje prepričanje, da so prostorsko načrtovanje in določene omejitve, ki jih prinaša, potrebni, vendar sta privlačnost in prepričevanje učinkovitejši sredstvi od prisile in omejevanja. Implementacija načrta je navadno najbolj učinkovita, v kolikor je dosežen splošni konsenz o skupnem dobrem. Skupno dobro pa je v prvi meri koncept, ki presega individualne koristi in želje posameznikov ter ima vlogo osmišljevalca. (Gantar 1993)

4.3 Javni interes, pripadnost v sodobnih pluralističnih družbah in vprašanje legitimnosti omejevanja prostorskega delovanja – osnova za nove načrtovalske prakse

Unitarni koncept javnega interesa, ki temelji na instrumentalni racionalnosti (doseganju ciljev z najmanj uporabljenimi sredstvi), je danes že preživeta ideologija, ki težko uveljavlja svojo legitimnost. V ospredje vse pogostejše prihajata vprašanji substancialne racionalnosti, ki zajema vrednostne prioritete, ter komunikativne racionalnosti. Slednja se ne ukvarja le s ciljem planiranja, temveč tudi s potekom doseganja cilja ter participativnim vidikom in iskanjem načinov vzpostavljanja konsenza, ki temelji na uspešni argumentaciji načrta. V pluralističnih sodobnih družbah javnega interesa enostavno ne more več določiti monopol avtoritarne politične oblasti, ki jasno narekuje cilje in izvaja strogo kontrolo nad procesi. Iskanje norm in postopkov, ki pomagajo pri vzpostavljanju konsenza in utemeljujejo obstoj javnega interesa ter nujnosti nekaterih pravil, postaja ena od ključnih sestavin uspešnih načrtovalskih procesov. (Gantar 2007)

Za čas pozne modernosti je značilen presek z zgodovinsko tradicijo velikih zgodb, s pomočjo katerih sta se ohranjali družbena stabilnost in kontrola delovanja posameznih pripadnikov družbe. To sicer ne pomeni, da so zgodbe stvar preteklosti, ampak da nadomestilo ponuja mnoštvo manjših zgodb, ki si jih lahko posamezniki bolj ali manj poljubno prisvojijo. (Ule v Filipovič 2007, 43) Posledično tradicionalne avtoritete izgubljajo svojo absolutno nezmotljivost in tudi javni interes kot družbeni koncept potrebuje nenehne redefinicije ter samopotrditve.

Eden od največjih izzivov pri krojenju sodobne družbe je doseganje integracije in kohezije med domnevno atomiziranimi ter individualiziranimi posamezniki, ki so povrh vsega še narcistično naravnani. Kot pogosta sodobna psihološka struktura posameznikov je narcisizem predvideno vzročno povezan z nižjo stopnjo občutka za druge pripadnike in širšo sliko družbe kot celote. „Narcis je večidel okupiran s seboj in svojimi občutenji, v odnosu do drugih pa išče le izraz sebe“; pretirano ukvarjanje z lastnim svetom pa posameznikom onemogoča dojemanje sveta okoli/izven sebe ter zmanjšuje raven sodelovanja z nepoznanimi ljudmi, s katerimi naj bi imeli skupne družbene cilje. Upadanje pomena javnosti in skupnih interesov naj bi šlo z roko v roki z večanjem zagledanosti vase in ukvarjanjem zgolj z lastnimi cilji. (Filipovič 2007, 50) Pomanjkanje občutka za skupno dobro ter sodelovanja in povezanosti na vseh ravneh socialnega sistema vidi Iglič (2004) kot indikatorje nizke ravni socialnega kapitala, ki pa je med poglavitnimi krivci odsotnosti civilnega udejstvovanja in sodelovanja ter učinkovitega delovanja javnih institucij. Obnašanje, uvidevno do drugih (so)pripadnikov družbe, višja raven zaupanja in občutek za civilno odgovornost pa niso odvisni le od ravni socialnega kapitala, temveč tudi družbene kohezije kot širšega pojma skladnosti

delovanja družbe. (Phillips v Filipovič 2007, 34)

Družbeno kohezijo Filipovič (2007, 9) opredeljuje kot „povezanost med ljudmi“ in „tisto, kar nas združuje, povezuje in iz skupine posameznikov ustvarja družbo, tvorbo, ki je nekaj več kot skupina posameznikov“. Kohezijo lahko razumemo kot „lepilo družbe“ (Filipovič 2007) in predpogoj za uspešno izvajanje sociabilnih dejavnosti, ki imajo vpliv na vse pripadnike. Razprave o družbeni koheziji pravzaprav segajo v same začetke socioloških ved, v čas, ko je Durkheim raziskoval povezave med samomorom in pripadnostjo skupnosti ter ko je Tönnies iskal ključne razlike med skupnostjo in družbo. Industrializacija in prehod v moderno sta pomenila začetek prevpraševanja razpadanja skupnosti, ki se je v času postmoderne le še okrepilo. Durkheim je egoizem posameznika povezoval s šibko pripadnostjo skupinam in posledično večjo odvisnostjo zgolj od samega sebe. Ugotavljal je, da ima posameznik, ki v svojem delovanju ne odgovarja nikomur (sebi pomembnemu), več predispozicij za to, da bo prepoznaval zgolj pravila, ki temeljijo na njegovih zasebnih interesih. Tönnies je med pripadniki tradicionalne skupnosti zaznaval večjo raven soodvisnosti in kohezije, ki se je implementirala na vsakodnevni ravni. Skupnost je od družbe razlikoval tudi po skupnem posedovanju dobrin, ki naj bi zagotavljale sodelovanje pri doseganju skupnega cilja (= posedovanje in ohranjanje dobrin), medtem ko naj bi v modernih družbah pojem skupnega močno pojenjal. Tezo o odsotnosti skupnih dobrin v družbi je kritiziral že Durkheim, ki je tudi v družbah zaznaval obstoj kolektivne identitete in zavesti, vendar je bila ta bolj ohlapna in posamezniku ponujala možnost individualizacije ob nižji stopnji preživetvene soodvisnosti pripadnikov. (Filipovič 2007)

Družbena kohezija je kot koncept sestavljena iz več medsebojno povezanih razsežnosti, kot so skupne vrednote, družbeni red in kontrola, solidarnost, socialni kapital in navezanost na prostor. Pripadniki skupnosti si navadno delijo skupna moralna načela in vedenjske vzorce ter stremijo k skupnim ciljem. Skupna moralna zasnova se krepí in ohranja preko socialnih omrežij in socialnega kapitala, ki omogočata učinkovit neformalni nadzor nad delovanjem posameznikov in produktivno sodelovanje ter občutek odgovornosti za ohranjanje obstoječega sistema. (Filipovič 2007, 20–21) Podobno tudi Forrest in Kearns (v Filipovič 2007, 20) kohezivno družbo opredelita kot tisto, v kateri vsi njeni deli pripomorejo h kolektivnemu družbenemu projektu in blaginji ter v kateri je stopnja konfliktov zreducirana na minimum. Nered v družbi, visoka stopnja neenakosti, nizka stopnja interakcij in raznolikost moralnih prepričanj pa naj bi bili indikatorji pomanjkanja družbene kohezije.

Ključna vprašanja prostorskega načrtovanja sodobnih družb so torej predvsem, kako zaobjeti javni interes, kako ugoditi potrebam vseh domnevno individualiziranih posameznikov ter kako vzpodbuditi željo po angažmaju in soustvarjanju podobe lepega, urejenega prostora in krajine. Pri predvideno nižji stopnji družbene kohezije ter manjših socialnih posledicah pri vrednotno nesprejemljivem prostorskem delovanju se zdi, da postaja uveljavljanje prostorskih predstav in normativov vedno težja naloga. Togost in neprilagodljivost formalno-sistemskega pogleda na urejanje prostora znotraj fragmentiranih pogledov sodobnih družb povzroča vse večjo odtujitev posameznika od sistema in posledično vodi v njegovo neučinkovito implementacijo.

Večinskost kot nekoč ključno referenčno orientacijo modernih družb danes prevzemajo koncepti manjšinske družbe, ki z raznolikimi potrebami, interesi in novimi družbenimi strukturami potrebuje inovativne načine povezovanja posameznikov pri doseganju predvidoma skupnih ciljev. (Kos 2002, 13) Manjšinskost in svoboda izbire namreč ne pomenita nujno brezbržnosti posameznikov do skupnih ciljev, pogosto pa preveliko število izbir in prenizka raven ozaveščenosti vodita v izbiro družbeno manj optimalnih možnosti. Legitimni posegi v prostor so v prvi meri tisti, ki upoštevajo družbene sfere (tudi prostor), ki jih zadevajo. (Kos 2002, 27) Giddens (v Kos 2002, 44) meni, da je legitimnost centralističnega nadzora nad delovanjem posameznikov danes praktično nedosegljiva ter da je uspešnost sodobnih ciljev načrtovanja odvisna predvsem od „občutljivosti do domačih tradicij, lokalnih zgodovín, posebnih želja, potreb in slogov“. Postmodernizem je prinesel močan nagib k vrednotam svobode in čustvenosti ter zavračanju samoumevne avtoritete. (Kos 2002, 130)

Vprašanje sprejemanja ali zavračanja avtoritete nas ponovno napelje na pomen splošnega družbenega zaupanja državnim institucijam, ki je predpogoj uspešne implementacije prostorskih politik in strategij. Nezaupanje državnim institucijam namreč ni nujno zgolj posledica negativnih izkušenj posameznika z njimi, temveč lahko zadostuje že splošna negativna družbena klima o delovanju institucij, tesno povezana z javnimi diskurzi. Zaupanje v institucije torej ni družbeno dejstvo, temveč je proces v nenehnem nastajanju in vzdrževanju. (Tait 2011) Proces vzpostavljanja (ne)zaupanja poteka v vsakdanjih družbenih praksah in na več nivojih, ki jih je Mishra (v Tait 2011, 5) opredelil v štirih sklopih: racionalno-preračunljivo zaupanje, interpersonalno zaupanje, zaupanje v institucije in abstraktne sisteme ter zaupanje v vrednote in norme. Delovanje avtonomnih posameznikov v smeri skupnega dobrega je v sodobnih družbah odvisno predvsem od zaupanja v skupne vrednote in norme, ki delujejo kot osmišljevalci dobronamernega delovanja po principu daš-dam.

Kot omenjeno, je prostorsko načrtovanje od nekdanj veljalo za enega poglavitnih instrumentov vzpostavljanja nacionalne države ter prikazovanja njene družbeno-politične moči in uspešnosti. Kljub podobnim ciljem tudi danes je potreba po spremembah vidna predvsem v pristopih k doseganju le-teh, saj se vseobsegajoče kolonialistično načrtovanje in nadzor izkazujeta za neuspešna in pogosto vodita k nasprotnim učinkom. Novi načrtovalski postopki naj bi prevzemali predvsem koordinacijsko vlogo ter posameznike brez prisile s svetovanjem usmerjali na poti k doseganju družbeno zaželenih ciljev.

Mastop (v Kos 2002) poudarja, da se strateško načrtovanje vse pogostejše srečuje s potrebami po notranjem prestrukturiranju ter upadanju pomena nacionalne ravni. Pomembnejše pa, da v ospredje prihajata implementacijska razsežnost načrta ter predstava o nadaljnjem razvoju projekta. Del izvedbenega načrta postajajo implementacijski instrumenti, ki pa se morajo selektivno ukvarjati s sprotnimi težavami ter korigirati delovanje in odziv javnosti. Prostorski načrt mora vsebovati tudi vizijo, ki mora biti predstavljena in soustvarjena z zainteresirano javnostjo. Predstava o načrtu je sicer že stara planerska metoda (in njena esenca), vendar je v sodobnem času opaziti premik od prepričevanja o pravilnosti načrta h komunikacijskim postopkom, ki posameznikom dajejo možnost soustvarjanja podobe. Načrti morajo biti v času izvedbe fleksibilni ter omogočati možnost spremembe končnega cilja, ki naj ne bi bil več vsiljen, temveč dosežen optimalno. Gre torej za idejo, da zainteresirani deležniki oblikovanja prostora skupaj preko intenzivne komunikacije razvijajo želene predstave in cilje, kar pa naj bi imelo spodbujevalni učinek pri postopkih implementacije v vsakdanjih prostorskih praksah. Če se vrnemo na razlikovanje tipov racionalnosti, prihajata pri novih planerskih praksah v ospredje vrednotna ter komunikativna racionalnost, saj se formalno-racionalni postopki vedno pogostejše pokažejo za neučinkovite v svojih posledicah. (Kos 2002) Komunikacija, ki omogoča demokratično argumentacijo in skupno oblikovanje ciljev, postaja nujni element načrtovalskega postopka. Kompleksnost sodobnih družb namreč predpostavlja možnost različnih legitimnih pogledov in predstav o prostoru; omejevanje na prevladujoč „normalen“ pogled pa se vse pogostejše izkazuje za nelegitimno. (Ravetz v Mlakar 2009)

5 SPREMINJANJE SLOVENSKE KULTURNE KRAJINE - OSNOVNI PROCESI IN ZNAČILNOSTI SLOVENSKEGA PROSTORA

/.../ za vsakogar, ki kaj ve o redu in harmoniji, vlada v naših različno velikih naseljih urbanistično-arhitekturna zmešnjava. Nedomiselno zasnovane urbane ureditve s kompliciranimi in neuravnoteženimi stavbami tisočeri oblik, ostrešij vseh mogočih naklonov in kritin ter z veliko mero slabega okusa oblikovanimi arhitekturnimi detajli bojujejo med seboj nečeden urbanistično-arhitekturni boj, ki se na škodo vseh uporabnikov prostora odraža v kaotični podobi večine slovenskih naselij ali njihovih delov. (Deu 2000, 36)

Po osnovnih merilih estetike prostora, obravnavanih v nalogi, lahko s pogledom na slovensko krajino kaj hitro zaključimo, da v raznolikosti prostorskih podob, ki med seboj niso skladne, vlada določena stopnja občega prostorskega nereda. O degradaciji slovenske kulturne krajine, izgubljanju lastnih značilnosti in identitete je v zadnjem času možno zaznati mnoštvo tekstov. (Deu 2000; Cigoj in Gazvoda 2008; Koželj 2010; Vošnjak 2011; Ivanič 2012; Rajgelj 2013) Tako v strokovni kot laični sferi je kritičnost do sprememb v slovenskem prostoru postala stalnica. Redkeje kot grajanje neposlušnosti in nevednosti graditeljev, premajhnega vpliva arhitekturno-urbanistične stroke ter ne nazadnje slabih institucionalnih omejitev pa se kritike navezujejo na družbeno-strukturne značilnosti slovenske družbe nasploh. Ker v nalogi izhajam iz predpostavke o družbeni produciranosti prostora – tako mentalni kot fizični – me bo pri analizi slovenske kulturne krajine v prvi meri zanimala slovenska prostorska kultura. Zanimale me bodo predvsem zgodovinske okoliščine nastanka krajine, sodobne kulturno-politične silnice slovenske družbe ter njene prevladujoče vrednotne usmeritve.

Prostorsko kulturo Simoneti (v Simoneti in Zavodnik Lamovšek 2009, 47) opredeli kot „zmes odnosov do prostora in odnosov v prostoru“. Prostorska kultura torej ni enostavno le fizično stanje prostora, temveč predvsem zapletena dinamika zadovoljevanja funkcionalnih potreb v okvirih vrednotnega sistema določene skupnosti. Gradijo jo vsakodnevne bivanjske prakse ter interesi različnih akterjev, ki se s časom in prostorom spreminjajo. Fizično stanje prostora Simoneti vidi kot bolj pasivno kategorijo ali posledico dinamike prostorske kulture post festum. To pomeni, da je poznavanje in upoštevanje temeljnih razmerij v družbi predpogoj razumevanja prostorskih oblik, procesov in z njimi povezanih problemov ter da ti niso nikoli enoznačni. (Kos 2007)

5.1 Prostorska kultura in procesi v Sloveniji – značilnosti slovenske kulturne krajine

Kučan (1998) je v raziskavi o simbolnih pomenih slovenske nacionalne krajine ugotavljala, da so zgodovinsko počasni sistemi družbenega planiranja omogočili delno ohranjanje krajinskih tradicij, ki so marsikje v Evropi že desetletja stvar preteklosti. Razgiban in barvit značaj slovenske kulturne krajine je v prvi vrsti posledica nekdanjih vzorcev poljske delitve ter večstoletnega ruralnega načina življenja večine prebivalstva, živečega na ozemlju današnje Slovenije. V času hitrejših družbeno-političnih sprememb se je spreminjala tudi krajina, vendar kot kaže hitreje, kot bi bila slovenska družba to sposobna (pravočasno) reflektivno zaznati. Danes smo v Sloveniji priča sobivanju predmodernega, modernega in postmodernega odnosa do prostora (Kos 1993, 456), ki se izraža v značilnem „mešanju novih in starih prostorskih prvin“ (Kučan 1998, 31) in posledično vzbuja občutke družbeno-prostorskega nereda.

Najznačilnejša prostorska prvina danes postaja razdrobljena individualna gradnja bivanjskih objektov, ki ustvarja evropsko netipično razmerje med številčnostjo slovenskega prebivalstva in številom naselij. Razpršenost gradnje je značilna po celotni državi, v večjem obsegu pa je prisotna na mestnih obrobjih, kjer so urbanistična merila ohlapnejša v primerjavi s tistimi v manjših ruralnih ter kulturno-spomeniško zaščiteneh krajih ali mestnih središčih. (Gabrijelčič in Fikfak 2002, 14) Enodružinska hiša na lastni parceli je postala vodilni predstavnik razpršene gradnje, vendar je v primerjavi s tradicionalnimi vzorci poselitve od sedemdesetih let dalje vnesla pomembno razliko: na podeželje so se začeli priseljevati prebivalci, zaposleni izven primarnega sektorja. Naraščajoča odsotnost kmetovanja ob bivanju na podeželju je začela rušiti stare vzorce prostorskega reda in odnosa do prostora, ki pa je čez stoletja ustvarjal prototip slovenske krajinske estetike. (Kučan 1998, 31–32) Oblikovale so se „raztresene antimestne skupnosti“, ki so se tako v družbenem kot prostorskem oziru močno razlikovale od tradicionalnih (Kos v Kučan 1998) ter posledično preoblikovale tudi ruralno krajino, ki obsega večinski delež slovenskega ozemlja.

Nezdružljivost novih vzorcev gradnje s starimi pride do poudarka ravno v vaškem prostoru in manjših naseljih, kjer je kompleksnost celote pričakovano nižja v primerjavi z urbanimi prostori. Neustreznost v fizično-arhitekturnem smislu se izraža v osnovnih gabaritih in pozidavi, ki pogosto ne upošteva širšega prostorskega konteksta. (Cigoj in Gazvoda 2008) Cigoj in Gazvoda (2008) opozarjata, da trendi ne spreminjajo le podobe posameznega naselja na mikro ravni, temveč slovenskega prostora kot celote. Na podobne družbeno-prostorske učinke napeljuje tudi Deu (2000, 37), ko trdi, da standardna uniformnost sodobnega arhitekturnega razvoja ne pripada niti

obstoječemu prostoru niti narodu ter da povzroča razkrajanje krajinskih identitet. Percepcija prostorskega nereda v krajini se torej pojavlja na dveh nivojih – fizično-geometričnem ter simbolnem nivoju, kjer spremembe v kontinuiteti razvoja prostorske podobe napeljujejo na povezavo med prostorskim in družbenim (ne)redom. Pri slednji gre za t.i. moment identifikacije nostalgije, ki ga Harvey (v Kučan 1998, 208) opredeli kot miselne procese vračanja v neke fiktivne in idilične podobe; v našem primeru v ruralno krajino in slovenskost ruralne tradicije. Gre pravzaprav za nostalgijo po preživetem družbenem redu in odnosih, ki jih posamezniki lahko povezujejo s preteklimi krajinskimi vzorci ali „industrijo dediščine“ (Hewison v Kučan 1998, 208). Še več, pri raziskovanju prototipov slovenske krajine je bila ugotovljena močna redukcija na določen krajinski tip, ki v realnosti niti približno ne reprezentira regionalne pestrosti slovenskega nacionalnega prostora. (Kučan 1998)

Na tem mestu se lahko navežemo na predpostavko, da so prenekateri krajinski prototipi tudi ideološki konstrukt, ki je lahko pogosto v razkoraku s prostorsko resničnostjo. Četudi je delež kmečkega prebivalstva v Sloveniji na prelomu tisočletja obsegal zgolj 6 % populacije, je Kučan skozi raziskavo zaznavala nenehno poudarjanje „na zemljo navezanega kmeta“ kot izraza slovenstva in temu primerne krajine. Druga specifika slovenske krajinske mitologije zajema poudarjanje idilične naravnosti krajine, dejansko pa so domačijski krajinski ideali posledica človeškega poseganja v prostor v okviru kmečkega kultiviranja prostora z drobnim vzorcem poljske delitve. Alpski tip pokrajine, ki geografsko gledano zajema le del slovenskega prostora, pa je bil najpogostejše predstavljen kot vzorčni primer slovenske pokrajine. Za večino je idealna predstava Slovenije tista o gorati, tradicionalno kmečki deželi, vpeti med morje in Alpe (Kučan 1998, 204). Omenjena predstava nas napeljuje na močno težnjo po ohranjanju neke skupinske nacionalne identitete, katere pomeni naraščajo, posebno v obdobjih družbene nestabilnosti. Čeprav tradicija reproducira nerealne podobe prostora, pa nudi občutke družbene stabilnosti in ontološke varnosti. Posledično na mentalni ravni prihaja do nastajanja nerealnih krajinskih podob, ki ustvarjajo razkorak med prostorskimi načeli in vedenjskimi vzorci. Kot poudarja Kučan (1998), lahko ideološki pogledi na krajino zameglijo vpogled v dejansko fizično-pojavno dogajanje v prostoru in njegove probleme.

Idealizirane predstave o prostoru in odnos do slovenske krajine so v veliki meri odvisni od prevladujočih družbenih ideologij. Rotar (v Uršič in Hočevar 2007, 60) je za eno ključnih in najmočnejših ideologij, ki praktično oblikujejo odnos do slovenskega prostora, označil ideologijo domačijstva. Domačijstvo je opredelil kot skupek raznih protiurbanih ideologij, ki so se v

slovenskem prostoru izoblikovale v specifičnih kulturno-zgodovinskih okoliščinah in so imele skozi zgodovino tudi močan družbeno-mobilizacijski potencial. (Uršič in Hočevar 2007) Konzervativnost slovenskega nacionalizma in njegovo navezanost na ruralno krajino Uršič in Hočevar (2007, 62) pojasnjujeta z zgodovinsko šibko vlogo meščanstva pri oblikovanju slovenske nacionalne zavesti, pri čemer menita, da je meščanstvo (ki so ga do polovice 20. stoletja sestavljali večinoma tujgovoreči prebivalci) na nekem mestu dobilo celo status nasprotnika razvoja slovenske kulture. Pravo slovenstvo je tako izhajalo iz podeželskih skupnosti, ki so predstavljale osnovne družbenokulturne celice, iz katerih je vzniknila slovenska kultura. (Uršič in Hočevar 2007)

Danes ima težnja po ohranjanju in vzdrževanju „izjemnih“ reprezentativnih slovenskih krajin široko družbeno-politično in finančno podporo, vedno pogostejše pa prihajajo v ospredje tudi določene negativne posledice poskusov konzerviranja preživelih prostorskih vzorcev. (Kučan 1998, 30) Vse več strokovnjakov namreč opozarja, da prihaja do razkoraka med teorijo in prakso prostorskega delovanja, ker formalni sistemi urejanja prostora in spomeniško-varstvene politike kategorično zavračajo sodobne potrebe in iz njih izhajajoče neformalne prostorske procese. (Gabrijelčič in Fikfak 2002; Kos 1993) V Sloveniji se namreč danes srečujemo s paradoksom velikega nadzora in omejitvami v prostorskem delovanju na eni ter številnimi krajinsko neumeščenimi ali celo nelegalnimi prostorskimi posegi na drugi strani. (Mlinar 1993, 429) Ob splošnem nezadovoljstvu nad spreminjanjem krajinskih podob narašča tudi nezadovoljstvo nad delovanjem pristojnih institucij (Kos 2007), ki zgolj z zaostrovanjem kazni ne dosegajo želenih učinkov (Mlinar 1993). Kar se kaže kot problematično, je torej institucionalna neprimernost zakonodajnih in razvojnih programov podeželja, ki so se primarno ukvarjali z nostalgичnimi retrospekcijami in ohranjanjem „pristnih skupnosti“ ob hkratnem zanemarjanju družbeno-kulturnih značilnosti in potreb sodobne slovenske družbe. (Kos 1998, 38)

Pri poskusih bolj celovite razlage vzrokov in posledic današnjega stanja v prostoru je treba upoštevati predvsem „zgodovinske in aktualne modernizacijske posebnosti slovenske družbe“. (Kos 2007, 141) Kot eno od pglavitnih slovenskih posebnosti, ki so vplivale na prostorski razvoj, Kos (2007, 140) izpostavi urbani primanjkljaj, tj. že omenjeno neskladje med deležem nekmečkkega in mestnega prebivalstva, pri čemer slednje kljub nizkemu deležu kmečkkega prebivalstva zajema zgolj dobro polovico prebivalcev. Kot bomo videli v nadaljevanju, naj bi bila ravno neurbanost in na to vezane vrednotne usmeritve Slovencev med ključnimi oblikovalci specifike današnje slovenske krajine. Te so imele vedno občuten vpliv na oblikovanje prostora, ne glede na zgodovinsko spreminjajoče se družbeno-politične okoliščine in usmeritve prostorskega preoblikovanja. Kljub

nenehno prisotnim splošnim preferencam prebivalstva po lastništvu enodružinske hiše na lastni parceli je namreč stanovanjska in urbanistična politika v času Jugoslavije prisegala na gradnjo strnjenih naselij in bivališč kolektivnega tipa. Drugačne oblike bivanja so bile na uradni in teoretski ravni vrednotene negativno, četudi je bila (za Slovence preferenčna) gradnja enodružinskih hiš izven mesta družbeno tolerirana, saj je med drugim na lasten način reševala problematično vrzel med stanovanjsko ponudbo in povpraševanjem. Težnje po ohranitvi socialnega miru ter istočasno javno ignoriranje in toleranca do samovoljne gradnje pa so za seboj povlekli pomanjkanje strokovnega načrtovanja in nadzora samostojne gradnje - od sedemdesetih let dalje rastočega in danes prevladujočega poselitvenega vzorca v Sloveniji. (Gabrijelčič in Fikfak 2002, 14) Zgodovinsko strokovno zanemarjanje podeželske gradnje je imelo verjetno tudi močan vpliv na oblikovanje egoistično-absolutnega razumevanja prostorskega lastništva, o katerem bo več govora v nadaljevanju.

5.2 Prevladujoči vrednotni sistem Slovencev – družbeno-kulturni okvir diskurzov

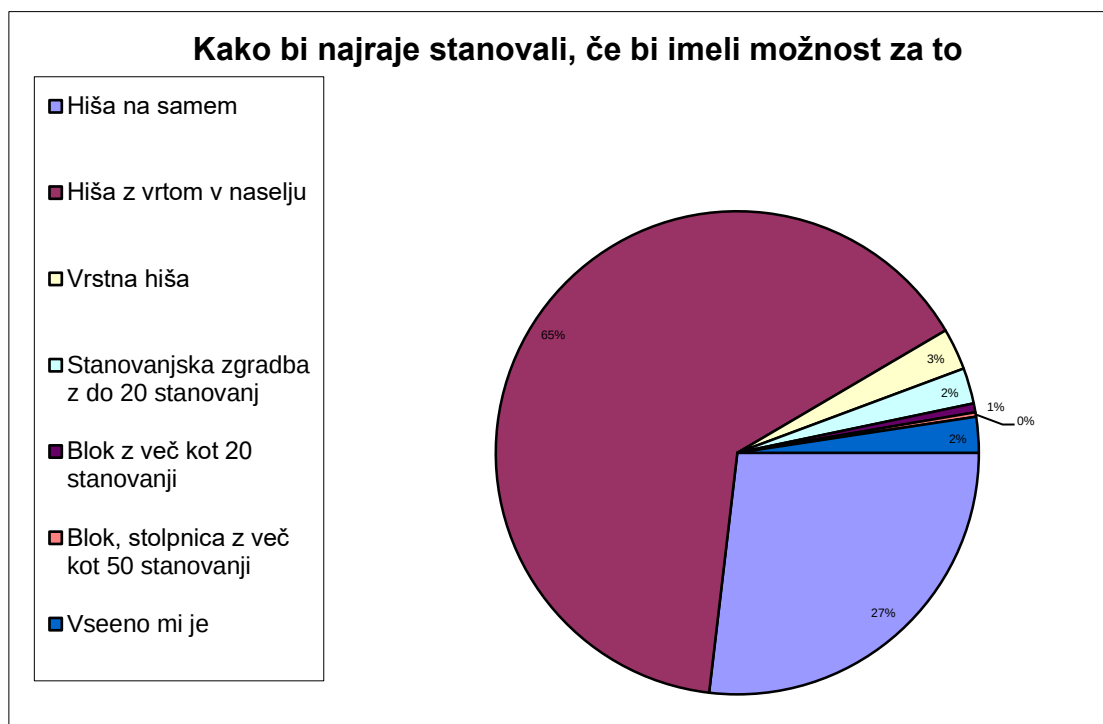
Izhajajoč iz predpostavke, da je vrednotni sistem struktura, ki dolgoročno motivira in usmerja delovanje pripadnikov neke družbe, lahko prevladujoče vrednotne usmeritve razumemo kot eno od poglobitnih silnic družbenega delovanja. Različne javnomnenjske raziskave vrednot Slovencev (Kos 1998; Hočevar 2004; Iglič 2004) so razkrile specifični kulturni vzorec, ki se nedvomno zrcali tudi v prostorski kulturi Slovencev in krajinski podobi Slovenije. Pomembnost vloge prostorskih vrednot pri prostorskem razvoju Slovenije tiči ravno v njihovi vizualni neopaznosti, saj te „po majhnih korakih vplivajo na spreminjanje/ohranjanje določenega načina življenja in preko navidez neškodljivega korigiranja drobnih rutin iz vsakdanjega življenja radikalno posegajo v trende prostorskega razvoja“. (Uršič in Hočevar 2007, 88)

Slovenija se na Inglehartovi lestvici vrednot nahaja v središču koordinatnega sistema držav; to pomeni, da naj bi bila na pol poti prehoda od tradicionalnega dojemanja avtoritete k modernemu ter zavzemala vmesno pozicijo med materialističnimi vrednotami pomanjkanja in samoekspresije. V primerjavi z drugimi državami sveta je Slovenija nekje na sredini med modernostjo in postmodernostjo (Kos 1998, 33), kar se odraža tudi v fizičnih značilnostih oblikovanja slovenske kulturne krajine. Prehodnost vrednotne pozicije družbe je vidna tudi v naraščajočem nezadovoljstvu in konfliktih, saj del družbe stanje v prostoru reflektira preko tradicionalnega vrednotnega aparata (Gabrijelčič in Fikfak 2002), spet drugi pa dajejo prednost postmodernim vrednotam trajnostnega prostorskega razvoja in morda prostor spreminjajo hitreje, kot ga je družba pripravljena sprejeti.

Obenem velja, da je za materialistične vrednotne sisteme značilno pomanjkanje „ozaveščenosti oz. usklajenosti med željami, potrebami in realnim stanjem v prostoru“ (Uršič in Hočevar 2007, 81) – ta razkorak označujemo za enega ključnih vzrokov prostorskega nereda in uničevanja slovenske krajinske estetike. Pomanjkanje samorefleksije delovanja posameznikov (sicer kvalitete, pripisane postmaterialističnim družbam) v kombinaciji z avtarkičnim (domačijsko usmerjenim) individualizmom ustvarja idealno podlago za razkroj koherentnosti prostorskih oblik. Raziskava Vrednote prostora in okolja (Hočevar in drugi 2004) je med drugim razkrila ravno pomanjkljivo ozaveščenost glede rabe prostora, ki se je kazala v razkoraku med individualnimi željami posameznikov in pragmatično družbeno realnostjo. Posamezniki so namreč na deklarativno-simbolni ravni zagovarjali potrebe po izboljšanju prostorskega načrtovanja, vendar so obenem kazali močan odpor do ukrepov, ki bi jih za doseganje ciljev morali prevzeti tudi sami. (Uršič in Hočevar 2007)

Javnomnenjske raziskave so tekom več desetletij razkrivale visoko vrednotenje bivanja v prostostoječi individualni hiši na lastni parceli (glej graf 5.1), ideal, ki ga je večini prebivalstva uspelo tudi uresničiti. Individualna hiša izven mesta je v določenem časovnem razponu postala „normativ, ki še danes usmerja bivanjske in lokacijske želje ter ravnanja velikega števila ljudi“. (Kos 2007, 141) Tradicionalno razumevanje prostora v Sloveniji pomeni tudi absolutno lastniško pravico posameznika nad njim in uveljavljanje neke nadlastniške pravice moderne države je v slovenskem kulturnem okviru predvsem nepotrebna nadloga. (Kos 1993) Hočevar (1993) je prav tako opozarjal na slovensko „nocijo samolegitimnosti“ brez širšega družbenega dogovora, ki pomeni nizko stopnjo samorefleksije o ravnanju, ki ni nujno v skladu z javnim interesom.

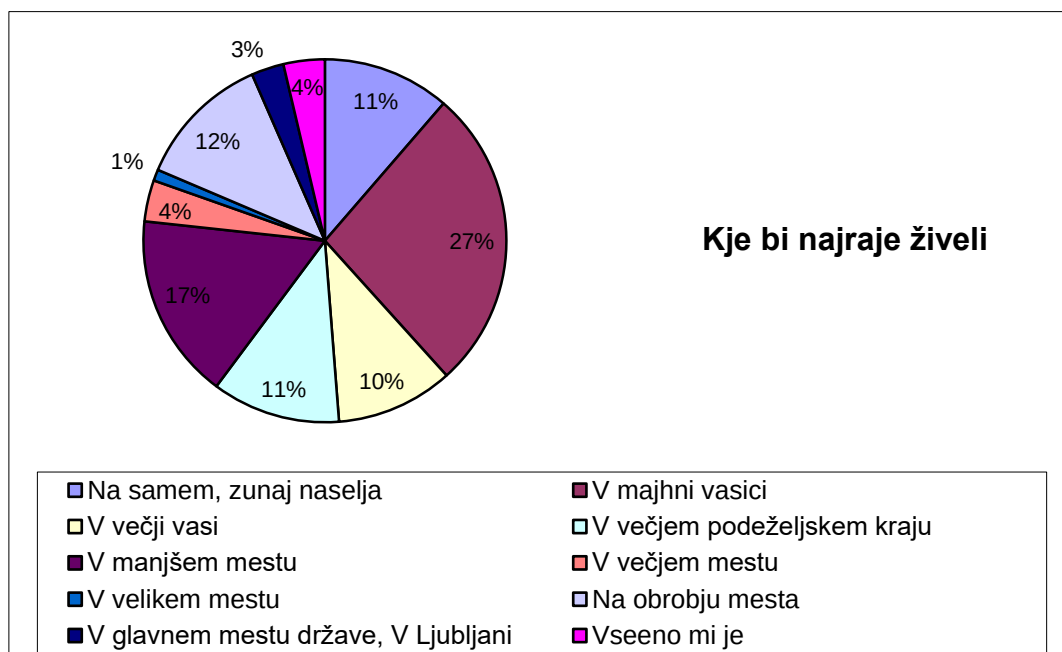
Graf 5.1: Kako bi najraje stanovali, če bi imeli možnost za to

Vir: Hočevar in drugi (2004).

Kot lahko razberemo iz krajinskih idealov, ki jih je izluščila Kučan, je slovenski kulturni vzorec izrazito tradicionalno ruralističen (glej graf 5.2) s pomanjkanjem urbane kulture in stila ter tradicije racionaliziranega odnosa do prostora. (Hočevar 1993, 502) Gradnja lastne hiše na svojem ne predstavlja le normativa, temveč tudi vrednoto samo po sebi, ki jo Gantar (1993b, 463) primerja z obredom prehoda, značilnega za tradicionalne družbe. Individualistično ukvarjanje s prostorom je, vsaj kar se tiče reševanja bivanjske problematike, v slovenski kulturi povsem legitimno. Kot individualizem razumemo predvsem maksimiranje lastnih koristi, nekooperativnost in postavljanje lastnih preferenc pred skupnostne. (Gantar 1993b) Ker pa je ravno poselitveni vzorec eden ključnih oblikovalcev slovenske kulturne krajine, se sebični individualizem izraža v nekoherentnosti delov celote. V prostorski nered pa se je ironično manifestiral ravno v času največjega poudarjanja kolektivnosti. (Mlinar 1993, 430)

Graf 5.2: Kje bi najraje živeli

Vir: Hočevar in drugi (2004).

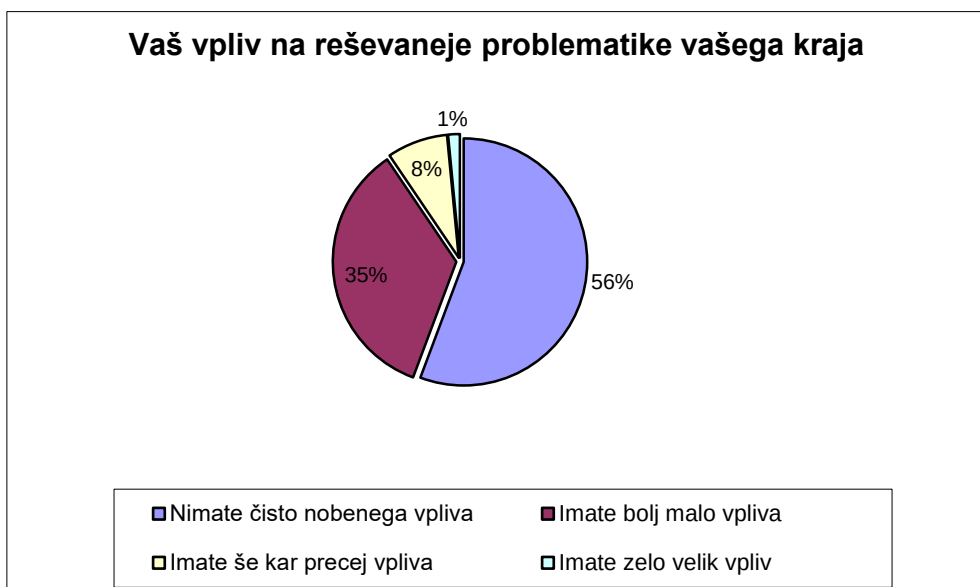
Socialistične ideologije prejšnjega političnega sistema so po drugi strani poudarjale pomen kolektivnosti in obćih družbenih interesov kot alternative avtonomnim in partikularnim interesom posameznikov. Družbeno in kulturno neprilagojeno prisilno vpeljevanje novega vrednotnega sistema je vrzel med posameznikom in sistemom kvečjemu poglobilo. Visoka stopnja družbenega nadzora s strogimi omejitvami represivne politike je prinesla zgolj deklarativno disciplino akterjev, kar se je tudi v prostoru kazalo v t.i. „perverznh učinkih“. (Merton v Mlinar 1993, 428) S slednjimi je Merton razlagal nepričakovane in neželene kontraučinke delovanja politike. Izkazalo se je, da intenziviranje omejitvenih predpisov oziroma ignoriranje prostorskih praks prostorskega reda ni utrjevalo, temveč je doprineslo k njegovemu rušenju. Nezakonita in nenadzorovana zidava, ki je bila odraz dejanskega slovenskega kulturnega vzorca, je v prostor vnesla konflikt, ki si ga lahko razlagamo s Habermasovim (v Kos 1993, 455) konfliktom med svetom življenja in sistemom. Če želi nek družbeni sistem svoje programe uspešno implementirati, morajo pripadniki družbe njegove ideologije sprejeti tudi na osebni ravni. Kajti nelegitimnost formalno-administrativnega sistema lahko vodi v pobeg posameznika iz sistema ter njegovo iskanje vsakdanjih alternativnih rešitev. Za veliko postsocialističnih držav je namreč značilna odtujitev in visoka raven nezaupanja v državne institucije, pri čemer uspešno in nekaznovano delovanje izven sistema ni le družbeno legitimno, temveč lahko predstavlja celo vrlino. (Gantar 1993b, 436)

Številne prostorske konflikte, nezadovoljstvo z razvojem krajine in občutek nemoči prebivalcev

Slovenije lahko razlagamo tudi skozi splošni nivo zaupanja v družbi, ki je v mednarodnem merilu precej nizek (glej graf 5.3). Nezaupanje v ravnanje drugih sodržavljanov ter institucij in splošno nizek socialni kapital se namreč odražata tudi v neuspešnem ali redkem sodelovanju in povezovanju na vseh ravneh socialnega sistema ter povečani stopnji atomističnega individualizma. (Iglič 2004, 149–150) Stopnja zaupanja se kvantitativno meri preko ocenjevanja optimizma posameznika (samoocenjevanja sreče in občutka, da ima nadzor nad lastnim življenjem) ter njegovih vrednotnih preferenc. Slovenija je bila na prelomu tisočletja srednje optimistična država, med prevladujočimi vrednotami pa sta se pokazala ravno tradicionalizem in egoistični individualizem.

Višja stopnja tradicionalizma je značilna za države s prevladujočo rimskokatoliško vero, ki uči predvsem nevprašljivo spoštovanje avtoritete. Egoistični individualizem pa se pogosto kaže kot dediščina privatiziranega socialnega življenja v nekdanjih socialističnih državah. Z individualizmom samim po sebi ni nič narobe, prav tako ga navadno pripisujemo ravno urbanim skupnostim in ne ruralnim. Vendar pa je na tem mestu treba razlikovati med različnimi tipi individualizma, predvsem diametralno nasprotnima egoističnim in solidarnim. Egoistični individualizem navadno zajema vrednote, kot je samostojnost, ob istočasno nizkem vrednotenju nesebičnosti in tolerantnosti do drugih. V družbah s prevladujočim egoistično-individualističnim vrednotnim sistemom prevladuje nizka raven medosebnega zaupanja, ki se v začaranem krogu ohranja preko oportunističnega vedenja kot odgovora na podobno ravnanje drugih. Posamezniki, katerih zaupanje je bilo že zlorabljeno, namreč pogosto delujejo tako, da zlorabijo zaupanje drugih. Solidarni individualizem je na drugi strani sestavni del t.i. altruističnega zaupanja, ki posameznike motivira k ravnanju v dobro drugih in skupnosti, saj potencialno sovražno interakcijo zavestno spreobrne v kooperativno. Slednji tip zaupanja je značilen v državah z razvito postmaterialistično vrednotno orientacijo. (Iglič 2004, 155–157)

Graf 5.3: Vaš vpliv na reševanje problematike vašega kraja

Vir: Hočevar in drugi (2004).

Zaupanje državnim institucijam, ki je v Sloveniji značilno nizko, je odvisno predvsem od pravičnega in nekoruptivnega delovanja le-teh ter tudi vključenosti civilne družbe v družbene procese. Shils (v Igljč 2004, 154–155) civilnost meri preko kvalitete odnosov in naravnosti med državljani, njen pomen pa vidi v vključenosti posameznikov v „skupni moralni univerzum“, ki prispeva k „širši socialni integraciji in s tem stabilizaciji liberalne demokracije“. V primeru urejanja prostora bi v družbah z visoko ravniyo zaupanja in civilnosti državljanov lahko pričakovali, da bodo ti sprejeli določena pravila in omejitve, jih tudi ponotranjili in imeli za samoumevne, saj naj bi s svojim delovanjem pomagali pri oblikovanju prostora – skupne in omejene dobrine. (Hočevar 1993)

V Sloveniji pa je tudi raven civilnosti precej nizka; kot najbolj pogoste oblike izražanja civilne volje se danes kažejo civilne iniciative, ki pa povečini reaktivno po principu NIMBY (ne na mojem dvorišču) zgolj nasprotujejo določenim prostorskim posegom brez nastajanja proaktivnih, inovativnih pobud za ustvarjanje novih prostorskih prvin. Splošni nizki ravni civilnosti državljanov in zaupanja v državne institucije se kažeta tudi v manj uspešni implementaciji prostorske zakonodaje in predpisov v praksi, saj slednji delujejo kot nekakšna ovira ali tujek in ne praktično gonilo prostorskega oblikovanja v vsakdanjem življenju.

5.3 Zgodovina usmerjanja in načrtovanja prostorskega razvoja – kratek oris prostorske zakonodaje in njenih predhodnih omejitev

Ko so počasi rastoča mesta v Evropi že začela dobivati prve statute, je v primerjavi z njimi na slovenskem podeželju povečini še vedno prevladovala relativna „svoboda“ v prostorskem načrtovanju. Podeželska krajina, tudi slovenska, je do 19. stoletja nastajala brez obstoja zakonodaje, gradbenih redov oz. „formalnopravnega“ urejanja prostora. Kljub odsotnosti pravnih načrtov pa so graditelji vedno upoštevali določene zakonitosti, na primer „ustrezno lego zgradb, osončenje, ulično mrežo, možnost obrambe, trgovanja, socialne stike in še vrsto drugih okoliščin za smotrno, gospodarno in estetsko ureditev svojega bivalnega in delovnega okolja“ (Pogačnik v Fikfak, 2003, 26).

Sistem rabe prostora, ki ga izražajo slovenske kulturne krajine, je rezultat kombinacije naravnih danosti ter nešteto družbenih silnic. In čeravno slednje niso bile formalno opredeljene in oblikovane v zakone, Marušič (1993, 486–487) opozarja, da je predpostavka o spontanosti ter individualnih gradbenih odločitvah posameznikov skozi zgodovino zmotna. Poleg fevdalnega reda, ki je prinašal omejitve in določila zemljiških gospodov, so bili znanje obrtnikov, materiali in oblikovnost arhitekture pogojeni tako z naravnimi omejitvami kot tudi z „obstoječim kulturnim in tehničnim izročilom“. (Gabrijelčič in Fikfak, 2002, 96) V času nastajanja današnjega idealnega krajinskega prototipa je k njegovi skladnosti prispevalo tudi dejstvo, da so zadnjih dvesto let gradnjo izvajali in nadzirali obrtniki, ki so posedovali določena standardizirana znanja in bili obenem nemalokrat omejeni z resursi. (Marušič 1993, 487)

Na slovenskem so bile prve pisane norme in merila v načrtovanju prostora vezani na požarni red, ki ga je kasneje nadomestil deželni Stavbni red vojvodine Kranjske. Akt iz leta 1876 je bil precej splošen, sestavljen iz gradbeno-tehničnih predpisov brez upoštevanja specifičnosti posameznih lokacij in potreb, ki se v njih porajajo, in je večino poudarka še vedno dajal načelu varnosti gradnje. Šele 20. stoletje je slovenskemu prostoru prineslo prve bolj urbanistično podkovane zakone, ki so med drugim začeli določati tudi zunanji videz stavb. Stavbnemu redu vojvodine Kranjske je sledil Gradbeni zakon kraljevine Jugoslavije iz leta 1931, ki naj bi vseboval takratna moderna urbanistična načela in spoznanja, ki so povečini veljavna še danes. (Prelovšek v Fikfak 2003, 26)

Težnje po celovitem urejanju prostora na slovenskih tleh je nakazoval Zakon o urbanističnem in regionalnem planiranju, ki se je nanašal na vse občine. Ta je med drugim, skladno s cilji

socialistične ideologije, poskušal spodbujati gradnjo mestnih središč ter preprečevati stihijsko in razpršeno gradnjo na podeželju. (Fikfak 2003, 26) Je pa omenjena zakonodaja iz leta 1967 vzpostavila tudi hierarhijo zakonov, saj je Zakon o urbanističnem planiranju spadal pod Zakon o regionalnem planiranju, pod obema pa je bil vzpostavljen še Zakon o graditvi objektov.

Leta 1984 so bili sprejeti trije novi zakoni s področja urejanja prostora, ki so skupaj tvorili celoto prostorskega načrtovanja in urejanja: Zakon o urejanju prostora, Zakon o urejanju naselij in drugih posegov v prostor ter Zakon o stavbnih zemljiščih. (Miklavičič et al. 2014) Predpisi o oblikovanju prostora iz tega časa so se nanašali na pomen kontinuitete razvoja naselja ter na upoštevanje kontekstualnosti nove gradnje. Zakoni so prav tako vsebovali dikcijo o pomenu javne podobe kraja ter ohranjanja tradicije krajinskih značilnosti, harmonije, pomena in identitete prostora. (Dimitrovska Andrews 2011, 12)

Slabih dvajset let kasneje (leta 2002) so bili trije zakoni združeni pod novi Zakon o urejanju prostora. Ta je med drugim vpeljal tudi nova planska dokumenta na občinski ravni: strategijo prostorskega razvoja občine in prostorski red občine. Prostorski red občine mora vsebovati „merila in pogoje za urejanje prostora“ (člen 65 v Dimitrovska Andrews 2011, 12), kar pomeni, da morajo biti določeni lokacijski pogoji za pridobitev gradbenega dovoljenja, ter „podrobnejša merila in pogoje za projektiranje“ (člen 66 v Dimitrovska Andrews 2011, 12), ki se nanašajo na „posamezna ureditvena območja in določajo njihove meje, gradbene linije za umestitev objektov v prostor, gabarite, merila za njihovo oblikovanje, funkcionalno in tehnično zasnovo objektov z ureditvijo njihove okolice in ureditev komunalne infrastrukture s pogoji za priključitev nanjo“ (Dimitrovska Andrews 2011, 12).

Leta 2007 je Zakon o urejanju prostora nadomestil danes veljavni Zakon o prostorskem načrtovanju (ZPNačrt), ki se primarno nanaša na trajnostni razvoj ter ohranjanje prepoznavnih značilnosti prostora. Prostorsko načrtovanje mora po zakonu „upoštevati vrednote in prepoznavnost obstoječih naravnih, grajenih in drugače ustvarjenih struktur, ki sooblikujejo identiteto prostora in določajo njegove značilnosti“ (člen 8 v Dimitrovska Andrews 2011, 13). Čeprav je zakonodaja precej specifična, nam slednji člen nakazuje težnjo po ohranjanju in negovanju krajinskih posebnosti ter skladnega prostorskega razvoja. Zakon o prostorskem načrtovanju (člen 40 v Dimitrovska Andrews 2011, 13) naprej določa, „da se na osnovi celovite analize prostora, njegovih vrednot, značilnosti, prepoznavnosti in načrtovanih prostorskih ureditev oblikujejo enote urejanja prostora za celotno območje občine“, vendar, kot poudarja Dimitrovska Andrews (2011, 13), brez opredeljevanja

„metodologije za določanje teh območij“. Kot drugo pomanjkljivost oz. ohlapnost zakonodaje pa izpostavlja pomanjkanje opredelitve termina „temeljne strukture naselja z elementi urbanističnega in arhitekturnega oblikovanja“ (člen 41 v Dimitrovska Andrews 2011, 13), ki tako ostaja odprt individualni interpretaciji. Slednje zakonodaja nadalje povezuje z občinskimi prostorskimi načrti, ki naj bi predstavljali plansko dokumentacijo izvajanja prostorske zakonodaje v praksi.

Pregled zakonodaje in razvojnih strategij nam lahko sicer omogoča uvid v idealne načrte prostorskega razvoja na teoretsko-formalni ravni, kar pa ne pomeni, da je takšna tudi praksa. Kot pravi Fikfak (2003, 30), „na razvojne procese v prostoru ne vpliva samo zakonodaja, temveč in predvsem njeno izvajanje.“; ki pa je odvisno od kulturnega okvira. Ta zajema več kot le načrtovalske instrumente in procedure ter je agregat družbenih, okoljskih in zgodovinskih okoliščin, ki nam lahko pomagajo razumeti specifične kulturne kontekste – del katerih je tudi prostorsko načrtovanje. (Reimer 2013) Ne nazadnje moramo pri obravnavi prostorskih procesov upoštevati tudi razkorak med legalnostjo in legitimnostjo prostorskih posegov, pri čemer se v slovenskem prostoru poleg jasno opredeljenih nelegalnih pojavljajo tudi legalni, vendar širše družbeno nesprejeti prostori.

6 DISKURZIVNA ANALIZA INTERNETNIH VSEBIN O „KREMATORIJU“ V PODKORENU

6.1 Diskurzivna analiza – opredelitev metode

Kot temelj izbora metode diskurzivne analize je v nalogi uporabljena predpostavka o družbeni konstrukciji realnosti po Bergerju in Luckmannu. Socialno-konstruktivistični pristop v sociologiji temelji na predpostavki o svetu, sestavljenem iz več arbitrarnih realnosti, pri čemer ima pri posameznikovem razumevanju sveta poleg več abstraktnih realnosti poglavitno vlogo predvsem realnost vsakdanjega življenja. Posameznik namreč svoje okolje razume in osmišlja in reproducira skozi vsakdanje prakse; ključno komponento ohranjanja vsakdanje realnosti pa predstavljajo procesi komunikacije med posameznikom in okoljem. Komunikacijski procesi in uporaba jezika ne determinirajo le posameznikovega dojemanja sveta, temveč tudi omogočajo ustvarjanje neke skupne zaloge znanja znotraj iste sociokulturne skupnosti, na podlagi katere nastajajo družbene realnosti. Po teoriji socialnega konstruktivizma ljudje „svet gradimo in vzdržujemo preko komuniciranja z drugimi ljudmi, prek izmenjave lastnih videnj sveta z videnji drugih oseb“. (Ule v Filipovič 2007, 60–62)

Konstrukcija realnosti skozi prakse vsakdanjega življenja znotraj družbenih struktur primarno poteka na nezavedni ravni, zato jo družbeni akterji v končni fazi razumejo kot nekaj objektivno danega in zunaj posameznikove subjektivne sfere. Ravno jezikovno označevanje pa Berger in Luckmann (v Filipovič 2007, 60–61) vidita kot sredstvo skupne objektivizacije, saj omogoča objektivizacijo individualnih izkustev, „jih naredi dostopna vsem, loči jih od njihovega prvotnega konteksta, s čimer ta izkustva postanejo sredstvo skupne zaloge znanja“. Legitimizacija realnosti skupnega znanja je odvisna tudi od družbenih razmerij moči in je zato vedno tudi „stvar boja med različnimi družbenimi akterji“. Ta boj pa nikoli ne poteka zgolj na ravni argumentacije, temveč ima med pripadniki različnih skupnosti največjo moč ravno simbolna komponenta različnih argumentov. Ustvarjanje družbene realnosti ter tudi njena percepcija potemtakem nikoli ne potekata zgolj na individualno-objektivni ravni posameznika, temveč sta odvisni od široke palete družbenih silnic, ki jih posamezniki (re)producirajo preko uporabe diskurzov.

Vezovnik (2009, 10) diskurz opredeli kot „širše razumevanje izražanja skozi govor ali pisavo“. Obravnavati diskurz v grobem pomeni obravnavati rabo jezika, ki je po teoriji socialnega konstruktivizma vedno del širšega družbenega, kulturnega in političnega konteksta. Jezik obenem ustvarja in odraža nek družbeni red in njegove značilnosti. Skozi govorno in pisno izražanje lahko ne le izluščimo dobesedno sporočilo, temveč tudi interpretiramo družbene procese in prakse. (Vezovnik 2008, 87) Podobno Fairclough (1995, 54) diskurz razume kot način reprezentacije družbenih struktur, procesov in odnosov. Pri obravnavi diskurza je pomembno razumevanje konstrukcije družbene realnosti in perspektiv določenega problema. Ključna vprašanja so usmerjena v izpostavljanje točno določene problematike ter v načine, kako je ta predstavljena in ne nazadnje tudi kdo jo predstavlja. (Fairclough 1995, 81) Diskurzivna analiza se osredotoča predvsem na kontekstualnost pomenov (Kos 2006, 85), saj pri analizi prednost daje neizrečeni in predpostavljeni vsebini teksta ter namenu sporočanja. (Fairclough 2003, 10)

Danes obstaja mnoštvo diskurzivnih teorij in pristopov k obravnavi tekstov, skupna vsem pa je predpostavka o družbeni determiniranosti jezika. Jezik po teorijah diskurza ni odsev preddoločene realnosti, temveč je orodje za njeno reprezentacijo. Prav tako ne obstaja izključno en generalni jezikovni sistem, ki nosi pomene, temveč različni diskurzivni vzorci ustvarjajo serijo sistemov pomnjenja. (Vezovnik 2008, 83) Osnova diskurzivnih analiz je kritična drža do absolutnega in neproblematiziranega sprejemanja vednosti/realnosti. (Vezovnik 2008, 82) Po Foucaultu (v Vezovnik 2008, 89) je „resnica“ oz. družbena realnost vedno odvisna od diskurzov in njihove produkcije vednosti. Pomeni družbene stvarnosti so zgodovinsko ali kulturno gledano specifični ter

se spreminjajo sproti, vendar nikoli brez vpeljave novih diskurzov. „Uporabo jezika določajo družbena razmerja (moči), zato so diskurzi kot družbene konstrukcije v temelju povezani s strukturnimi značilnostmi družbe“. (Kos 2006, 85)

Teoretsko izhodišče kritične diskurzivne analize je po Fairclough in Wodak (v Vezovnik 2008, 87) zahodni marksizem, po katerem je polje ideologije tisto, ki ustvarja, ohranja in reproducira družbene strukture. Ideologija pa ne pomeni nujno neke lažne zavesti, temveč predvsem širši miselni svet, skupinska prepričanja ali polje ustvarjanja pomenov, „ki pripomorejo k nastajanju, reprodukciji in spreminjanju razmerij moči v družbi“. (Vezovnik 2008, 89) Nekateri diskurzi so realnejša predstava sveta kot drugi, resničnost neke vednosti pa je odvisna tudi od njene vpetosti v širši družbeni ustroj. Laclau in Mouffe (v Vezovnik 2008) sta prav tako poudarjala, da ideološko neoporečna resnica ne obstaja ter da kot ideologije ne smemo obravnavati le „velikih zgodb“, temveč predvsem vsakdanje razumevanje sveta.

Rotar (v Kos 2006, 86–87) je tekom raziskovanja ideologij in simbolike v arhitekturi izdelal osnovno tipologijo velikih ideoloških registrov. Ti registri so bili skozi zgodovino bolj ali manj prikriti in niso bili reflektirani, so pa imeli velik vpliv na delovanje v prostoru in dojemanje le-tega znotraj družbe ter v posameznikovem svetu. Pod te spadajo: nacionalizem in domačijstvo, morala in socialni mit, organicizem in mehanicizem, tehnicizem in napredek, zdravje in higiena, elitizem, esteticizem in individualizem, ideologija simbolnosti in izraza ter utilitarizem – družbene sfere, ki naj v osnovi ne bi imele nikakršne zveze z zagotavljanjem bivalnega prostora. Opredelil je pravzaprav osnovne ideologije, iz katerih lahko preko diskurzov prepoznavamo mentalne konstrukcije prostora in njegove arbitrarno-simbolne vrednosti.

Diskurzivna analiza je kot ena od podvrsti analize teksta kvalitativna ter induktivna metoda, ki zaradi fluidne narave raziskovalnega polja nima enotne definicije. Poleg kvalitativnosti raziskovalnega pristopa je za diskurzivne analize značilen manjši vzorec enot, „ki jih ne analiziramo statistično, temveč se osredotočimo na interpretacijo vsega, čemur pripisujemo pomen“. (Vezovnik 2008, 80) Diskurzivne teorije, temelječe na idejah post-strukturalizma, se pri analizi ne ukvarjajo toliko s samim jezikom in semiotiko, temveč predvsem z družbeno-kulturnim kontekstom uporabe jezika. Tako kot vsebina teksta je pomembno tudi upoštevanje, kdo je kdaj zapisal nekaj, v kakšno sosledje je bil določen pojem umeščen ter ne nazadnje kakšno je „spoznavno polje“ zapisanega. (Kos 2006, 85)

Uporaba metode diskurzivne analize pomeni osredotočanje na identifikacijo prikritih, subtilnih sporočil, ki morda na prvi pogled niso opazna, so pa ključna za razumevanje dogajanja v družbi. Prav tako nam metoda omogoča retroaktivno prepoznavati razmere in značilnosti socialnega konteksta, v katerem je besedilo nastalo. Skozi diskurze o določenem problemu lahko prepoznamo dogajanje v slovenskem prostoru ter izluščimo pomene in funkcije določenega prostora ter raznovrstnost pogledov in interesov pri njegovem oblikovanju. Pomembno funkcijo znotraj diskurzivne analize ima tudi prepoznavanje asociativnih povezav, ki pomagajo pri razumevanju odziva posameznikov ali skupnosti na dogajanje v prostoru. (Kos 2006, 85–87)

Metodologija diskurzivnih analiz je, tako kot teorije diskurzov, precej raznolika in težko natančno determinirana. Vendar Kos (2006, 85–86) poudarja, da je za razumevanje dogajanja v prostoru in njegovega konteksta uporabna že enostavna metoda identifikacije struktur pogledov na določen arhitekturno-prostorski pojav. Preko struktur pogledov lahko nadalje identificiramo tako splošen odnos do prostora kot tudi mentalne predstave o podobah slovenske kulturne krajine. Namen analize diskurzov, vezanih na obravnavani primer, je torej izluščiti nekaj najpogostejših diskurzov o slovenskem prostoru, percepcijo stanja slovenske kulturne krajine, predstave o prostorskem redu ter družbene procese, ki vplivajo na nadaljnje delovanje posameznikov ter institucij v njem. V diskurzih lahko kvalitativno razberemo vrednotne preference Slovencev ter družbeno-politično ozračje, v katerem se te oblikujejo (in tudi vplivajo na nadaljnji prostorskih razvoj).

Pomen diskurzov pri razumevanju družbenega konteksta in možnih smeri razvoja slovenskega prostora lahko razložimo tudi s Tomasovim teoremom, po katerem velja, da „če ljudje opredelijo razmere kot realne, potem so te za njih realne v njihovih posledicah“. Gre za idejo, da se ljudje pogosto ne odzivajo zgolj na objektivne okoliščine, ki jih obdajajo, temveč tudi na pomene teh okoliščin. Ravno na tem mestu se kaže moč javnega izražanja in opredeljevanja določenih razmer, ki lahko posledično v prihodnosti krojijo nadaljnji razvoj procesov (četudi na začetku objektivne razmere niso bile takšne, lahko zaradi diskurzov takšne postanejo). Pri tem velja poudariti, da razvoj teh procesov ni nujno načrtovan in predviden, temveč do mentalnih in posledično fizičnih premikov lahko pride spontano. Ključno je torej razlikovanje ter iskanje povezav med dejanskimi razmerami, npr. v prostoru, ter posameznikovim/družbenim dojemanjem teh razmer. (Gantar 1993b) Percepcija je pogosto vplivnejša kot dejanske okoliščine, zato je dojemanje dogajanja v prostoru ključna determinanta ravnanja posameznikov tudi v prihodnosti.

6.2 Primer Alpska vila ali „Krematorij“ – oris problematike

Slika 6.1: Krematorij/Alpska vila

Slika 6.2: Krematorij/Alpska vila – pogled na Podkoren

Slika 6.3: Krematorij/Alpska vila – pogled iz Podkorena

Leta 2009 je bil v Podkorenu, vasi, ki šteje slabih 400 prebivalcev, postavljen nov objekt, ki je vzbudil nekaj nepričakovane medijske pozornosti. Alpska vila, ki sta jo zasnovala arhitekta Vanja Gregorc in Aleš Vrhovc, je namreč kmalu pričela buriti duhove tako domačinov kot tudi splošne javnosti. Ključni razlog odmevnosti je bila njena pojavnost, saj naj bi bila neskladna z okolico in nasploh v svoji nenavadnosti preprosto rečeno grda. Vizualno moteča je bila do te mere, da so domačini ustanovili Civilno iniciativo za ohranitev Podkorena ter pričeli zbirati podpise za peticijo o rušitvi ali odstranitvi montažnega objekta. Kaj hitro se je je prijelo tudi ime „Krematorij“, navdih za katerega so prebivalci dobili v črni barvi lesa, ki hišo obdaja.

Predstavniki civilne iniciative so se pri doseganju ciljev obrnili na državne institucije, ki pa se z njihovimi opažanji in predlogi niso strinjale. Ministrstvo za okolje in prostor je odločilo, da ukrepanje v primeru črne lesene hiše ni potrebno, saj ima investitor „pravnomočno gradbeno dovoljenje in lahko gradi. Glede na odločitev ministrstva so pomisleki članov civilne iniciative pravno neutemeljeni“ (Gorenjski glas 2009, 7. april). Razočaranju nad delovanjem višjih varuhov javnega interesa so sledile grožnje z državljsko nepokorščino s širjenjem smradu med svetovnim pokalom v smučanju v sosednji Kranjski Gori (skyscrapercity 2008) ter načrti o obračanju po pomoč k Evropi (Dnevnik 2009, 31. marec).

Kronološko gledano je medijska obravnava Alpske vile nato potihnila do leta 2011, ko je le-ta prejela priznanje *Alpine interior award 2011*, specializirano nagrado za arhitekturo in interjer v alpskem prostoru. Stroki in zagovornikom Alpske vile je priznanje na simbolni ravni dalo dodatno oporo pri zagovarjanju novih modelov alpskega regionalizma ter okrepilo kritiko preživelosti tradicionalnih poselitvenih vzorcev. Avtorja sta si namreč prizadevala ustvariti „pobudo v smislu dodane arhitekturne vrednosti“ (Mladina 2009, 14. maj), torej sta Alpsko vilo videla v vlogi pionirke vnašanja novih arhitekturnih trendov. Neke vrste pobuda je bila ironično ustvarjena, vendar ne takšna, kakršno sta si ustvarjalca verjetno zamišljala.

Sam nastanek civilne iniciative lahko v osnovi pripišemo tako večji krajevni navezanosti in težnjam po varovanju simbolno pomembne in estetske krajine kot tudi dejstvu, da je marsikateri prebivalec Podkorena ob pogledu na krajevno netipično „Fatalco v Armanijevi obleki“ (Dešman 2009, 45) v domačem okolju dobil občutek, da je nekaterim (tistim z denarjem in politično močjo) dovoljeno več kot drugim. Skoraj z gotovostjo pa lahko zaključimo, da je bil občutek nemoči in poskus opolnomočenja eden ključnih vzrokov nastanka iniciative za ohranitev Podkorena.

6.3 Diskurzi, oblikovani okoli Alpske vile/Krematorija

Diskurzivna analiza ni usmerjena v moralne sodbe ali kvantitativno merjenje mnenj za konkretno stavbo in proti njej, temveč predvsem v širše spontane asociacije, ki jih lahko objekt vzbuja, ter postavitev teh v širši kontekst. Preko analize diskurzov je mogoče izluščiti prevladujoče percepcije o konkretnem prostoru, prostorskem redu ter slovenski krajini nasploh. Te lahko predvidoma povezujemo tudi s prostorsko kulturo Slovencev ter ne nazadnje z odnosom javnosti do prostorskega reda, zakonodajnega sistema kot orodja njegovega zagotavljanja ter poglobitnih institucij, ki poskušajo sistem tudi implementirati. Analiza skuša identificirati nekatere elemente slovenskega kulturnega vzorca, ki ga Hočevar (1993, 501) opredeli kot „prevladujočo shemo mišljenja, delovanja in čustvovanja, po kateri se pripadniki neke kolektivitete obnašajo in s katerimi se identificirajo“.

V vzorec diskurzivne analize so bili zajeti relevantne zapisane internetne medijske vsebine, dva internetna foruma, blog in zapisnik občinske seje, vsi vezani na Alpsko vilo v Podkorenu. Poleg spletnih člankov časopisov so ključni del analize zajemali tudi komentarji bralcev, ki v primerjavi s članki predstavljajo najbolj pristne in nič olepšane odzive na polemiko. Enota analize je posamična izjava/zapis. Diskurzi so razdeljeni v pet sklopov, pri čemer je bila delitev odvisna od dilem, ki jih v

okviru Podkorenske vile odpirajo posamične izjave.

Iz relativno majhnega vzorca je bilo specifičnosti navkljub mogoče izluščiti mnoštvo diskurzov o splošni prostorski situaciji, slovenski kulturi in njenih ruralno-tradicionalističnih težnjah, (egoističnem) individualizmu ter odnosu do državnih institucij. Pogosto je bila uporabljena tudi osnovna estetska dihotomija lepo-grdo, o sami estetskosti objekta pa z izjemo vprašanja umeščenosti v širši prostor ni bilo govora. Kljub splošni tematski relevantnosti izjav je bila prav tako opazna odsotnost diskusije o prostorskem (ne)redu – tega pa deloma nadomestijo diskurzi o propadanju slovenske kulturne krajine ter družbenih problemih, ki obenem tvorijo in izražajo družbeni nered.

6.3.1 „Če je to podobno stari gorenjski hiši sem jaz becikel!“

(ringaraja) - kritika objekta samega

- *Pa ni skladna; če je že bila na papirju taka v resnici ni!* (skyscrapercity)
- *Waw to pa je živi obup! Razumem ljudi, da so zgroženi nad to „kreacijo“. Kaj pa na to reče krajinska arhitektura????* (24ur)
- *To pa je „piece of art“ :)))* (24ur)
- *Jajca.* (24ur)
- */.../Meni je tale zgradba že zaradi tega ušeč ker vam ni...* (24ur)
- *Bi jo morali iz čokolade naredit in s smetano okrasit? Jaooo folk...* (24ur)
- */.../ In tista hiša prav nič ne paše v zaščiteno gorenjsko vas in ni niti približno podobna stari gorenjski hiši.* (ringaraja)
- */.../ no, they just don't get it.* (dronyx.wordpress)

6.3.2 „[...] jah ljudje bodo mogli it s časom naprej.“

(ringaraja) – tradicionalizem in konzervativnost proti napredku

- *„Žabarji“ zgradili krematorij.* (Dnevnik 2009, 31. marec)
- *Ampak arhitektura se tudi razvija mar ne! /.../ menda v Podkorenu ne mislijo arhitekturo konzervirati v 19. stoletju.* (24ur)
- *Se strinjam, bajta je za podret..mislem da se mal kešn lublančan zaveda pristnosti prave gorenjske vasi...trikrat hura za gorence.* (24ur)
- *Nerazgledani tudi slovinci...Če bi prišli v kako tujo državo bi jih tak kap zadela...Kaj se sploh brigajo za druge ljudi kakšne hiše majo. To mi gre v našem kraju najbolj na živce /.../* (24ur)
- */.../ Ali sodobni arhitekti sploh poznajo osnovna pravila arhitekture in geometrije? /.../ Pa*

da ne bi kdo rekel da sem proti sodobni arhitekturi, ljubljanski nebotičnik na Slovenski je arhitektonski spomenik. (24ur)

- */.../ samo zaplankani Gorenjci so se ustrašili, da bo kdo pokuril premalo lesa! (24ur)*
- *Pa kaj vam dela ljudje, živimo v 21. stoletju in prav je da se pojavijo sodobne hiše ne pa samo navadne /.../ (24ur)*
- */.../ TALE PODKOREN JE MALO PREVELIKA KMETIJA, S KRANJSKO GORO VRED (24ur)*
- *Še en dokaz da smo slovinci eni navadni KMETI. (24ur)*
- */.../ čudi me, da se pri nas vse zgodi do konca, potem se pa šele kdo zgane, pa naj gre za te podkorenske hiše ali za bavčarja! /.../ Vem da je Tamar v pristojnosti Rateč, pa vendar je miselnost tamkajšnjih „redneckov“ podobna! Sam sem v Kr. Gori, Podkorenu, ratečah in še kje tam prebil veliko tednov in mesecev, poznam mentaliteto ljudi, zaganjajo se v popolnoma nepomembne reči, nategnejo jih pa pri bistvenih problemih! Med sabo so se pripravljeni skregati za piškav oreh, organizirati se navzven so pa popolnoma nesposobni! (24ur)*
- *Tipično slovenčeljsko razmišljanje – vse kar je drugačno od povprečja, je treba odstraniti. (ringaraja)*
- */.../ ma eni so res ozkogledi, ne moreš pričakovat, da boš vedno živel v idealnem okolju z idealnimi bajtami in da boš za vsako bajto v vasi lahko bil taglavni majster in komandiral, kako mora bit postavljena in kva morajo met. Sej so se v našo bajto tud spiščal, pa enim je všče, drugim ne...pa kva mene briga za ostale, važno je, da je meni dobr živet notr /.../ Je pa sedaj gradnja in arhitektura zelo napredovala in se pač poslužujejo modernega stila, normalno, zakaj pa ne /.../ tko je...sej gre modernizem povsod naprej... (ringaraja)*
- *Meni se pa v prvi vrsti zdi, da se je v tem primeru še enkrat pokazala prava slovenčeljska zadržanost, zategnjenost, sovraštvo do vsega novega nenavadnega in v prvi vrsti do drugih ljudi katerih niso vajeni. /.../ Če bi se v tej naši ljubi deželici malo manj ukvarjali z drugimi in v prvi vrsti poskrbeli zase in za svoje zadovoljstvo.....jah ne bi bili več Slovenci. (ringaraja)*
- */.../ ljudje pa zaplankani do amena. /.../ (ringaraja)*
- */.../ spominja na okoliške kozolce. In če je že toliko zgražanja med domačini, potem bi bilo potrebno podreti vse socialistične škatlaste hiše, ki se jih najde tudi v Podkorenu, da o ostali Sloveniji ne govorim. (ringaraja)*
- *Živimo v družbi, ki ne tolerira drugačnosti. (Mladina 2009, 15. maj)*
- *Ne moti nas gradnja, če postavijo normalne hiše, ki se bodo ujemale s tradicijo in z okoljem. (Mladina 2009, 15. maj)*
- *Kar se tiče arhitekture se mi zdi, da mi sodimo med večje konzervativce, saj domišljija povprečnega slovenskega investitorja /.../ ne seže dlje kot pa do tipskega načrta /.../ (dronyx.wordpress)*
- *To, da je hišo projektiral ugledni arhitekturni biro oziroma sta bila projektanta ugledna arhitekta, pa ni pomenilo seveda jeznim vaščanom čisto nič, ker je šlo za žabarja. (dronyx.wordpress)*
- *Meni se zdi da je pri Slovencih ne glede na to, kaj počnejo, še vedno globoko v malih možganih zasidrana mantra „**kaj bodo pa sosedge rekli**“. /.../ (dronyx.wordpress)*
- *Moti na način, kot bi motil rezek ton saksofona na robu veselice s harmoniko. (Dešman)*

V tem sklopu je zaznati diskurze, vezane na tradicionalnost in konzervativnost Slovencev, ki zavirata nadaljnji razvoj sodobne arhitekture. Pravzaprav je bilo med diskurzi o tradicionalni ideologiji zaznati izjemno malo zagovornikov tradicionalizma, večina izjav pa je bila (samo)kritičnih. Opazni so nagibi k povečevanju strokovnega znanja in nove „visoke kulture“ v arhitekturi, ki jo nekdo primerja s saksofonom med harmonikami. Na drugi strani je pogosto poudarjena dolgočasna, stara in vesplošno „zaplankana“ arhitekturna gradnja v Sloveniji, katere lastnike skrbi le, kaj si bodo o njihovem bivališču mislili sosede. Večkrat je bila uporabljena tudi beseda Slovencev, relativno nova slabšalna beseda za prototip konzervativnega, egoističnega, zamerljivega in nevoščljivega Slovenca, ki ne želi preveč izstopati, saj so lahko socialne sankcije prehude (in bi jih v nasprotnem primeru izvajal tudi sam).

Pri tradicionalističnem diskurzu je med izjavami, ki zagovarjajo konzervacijo trenutne kulturne krajine, opazna negativna nastrojenost podeželja do mesta (natančneje Ljubljane) – do predstavnikov „višje kulture“, nosilcev moči. Ti naj sicer ne bi imeli pojma o pravi slovenski tradiciji in njenih prostorskih vzorcih, imajo pa ekonomsko in politično moč za vsiljevanje svojih idealov. Slednje diskurze lahko uvrstimo tudi v sklop o odnosu do državnih institucij, saj je na slovenskem podeželju odnos do mestne „žabarske elite“ postal že kar kulturna tradicija sama po sebi; o tem v nadaljevanju.

6.3.3 „Sovražim ljudi, ki povsod vtikajo svoj nos.“

(24ur) – (egoistični) individualizem

- *Nerazgledani tudi slovinci...Če bi prišli v kako tujo državo bi jih tak kap zadela...Kaj se sploh brigajo za druge ljudi kakšne hiše majo. To mi gre v našem kraju najbolj na živce /.../ (24ur)*
- */.../ kaj jih sploh briga kakšno hišo si nekdo postavi, zaradi mene lahko ma moj sosed okroglo če njemu tak paše. /.../ get a life, pa puste druge pri miru, sej oni not živijo ne vi! Sovražim ljudi, ki povsod vtikajo svoj nos (24ur)*
- */.../ Najbrž ni vsakomur všeč, jih pa zagotovo niso vlekli po televiziji, saj si lahko pač prefarbaš hišo, kot ti pač sede, ne?? Meni že nebi nihče govoril, kakšne barve je lahko. (24ur)*
- */.../ ja pa kaj? Vsak postavlja kakor mu je všeč:):) (24ur)*
- *Meni se zdi hiša grda /.../. Sam ne bi pa podpisala za podiranje. Vsak po svoje. (ringaraja)*
- *Men je tud grda. Ne bi se pa šla kregat, da jo naj podrejo. Kr neki... (ringaraja)*
- */.../ Sem vidla že oh in sploh čudnih hiš pa kot je že ena rekla vsak po svoje, dokler men ne*

*zagradijo pogleda na gozd in dokler mam mir me ne motijo niti hiše v obliki vesoljskih ladij.
(ringaraja)*

Skupaj s tradicionalnimi vrednotnimi usmeritvami slovenske družbe gre tudi poseben tip egoističnega individualizma. Ta temelji na prepričanju, da lastništvo parcele prinaša absolutno oblast nad prostorom ter da je estetika v tem primeru stvar okusov, o katerih se ne razpravlja oziroma sodi. Nasprotniki prostorskega planiranja in formalnih ter družbenih omejitev zagovarjajo tako imenovani laissez faire princip, po katerem lahko vsak počne, kar mu ustreza. Opazna je tudi nižja raven legitimnosti civilne iniciative, ki naj po izraženih mnenjih ne bi imela pravih argumentov in je kot takšna nesmiselna. Omenjeni tip individualizma se izraža tudi skozi zanemarjanje odgovornosti pri sestavljanju skupnega javnega prostora oziroma krajinske podobe.

6.3.4 „Problem pri vsem tem je, da imajo domačini občutek, da so drugorazredni državljani.“

(Zapisnik 25. seje občinskega sveta Občine Kranjska Gora, 10. junij 2009) - odnos do formalnih strokovnih sistemov in zaupanje državnim institucijam ter nemoč

- *Ker državne institucije brijejo norce iz Korencev pri nenavadni zidavi Alpske vile, ti pripravljajo državljansko nepokorščino /.../ (skyscrapercity)*
- *To našo sramoto naj si pride pogledat minister za okolje in prostor Karl Erjavec. (skyscrapercity)*
- *„Žabarji“ zgradili krematorij. (Dnevnik 2009, 31. marec)*
- *Razočarani smo nad državo, nad spomeniškim varstvom. (Dnevnik 2009, 31. marec)*
- *Zdaj nam ostane le, da z vsem seznanimo Evropo. (Dnevnik 2009, 31. marec)*
- *Barabe sam da dnar pokažeš pa si že car. Podrt je treba to ko bajagi moderno arhitekturno gradnjo. Zame je to navadn piličnjak (kurja bajta). (24ur)*
- */.../ Kako bomo izvajali konvencijo po alpskih državah, ko je pa še doma ne moremo. /.../ Če bi to zgradil jaz ali pa TI Tonček, me zanima koliko časa bi ta hiša dejansko stala. (24ur)*
- *Ja, ampak nekako so morali dobiti dovoljenje za gradnjo take hiše a ne? (24ur)*
- *Oni dobili (gradbeno dovoljenje, op. a.), ti ga ne bi... + Oz. navaden domačin ga NE BI! 100%. (24ur)*
- *Slovenija je majhna in zato bi moral bit njen urbanizem občutljiv. Žal je le odraz moči neke struje nekega obdobja. /.../ Po drugi strani pa pretiravanje v „zaščiti“ /.../*
 - *gravža se mi, da za novobogataše v tej deželici pravila ne veljajo in*
 - *nekaznovano do propada objekta ovirano trmoglavo zavračanje kake „neprimerne“ oblike sanacije s strani „varuhov“ dediščine. (24ur)*
- *To pa res ni nobeni stvari podobno. Enim dovolijo vse, domačinom pa nič, kje je tukaj pravica? (24ur)*

- *Gotovo je posredi občinska mafija, ampak menda Podkoren ne misli ostati konzerviran kot krajinski park? Če je tako, jim dam prav /.../ (24ur)*
- *Ljudem seveda ni mogoče zameriti, da so neizobraženi. Veliko večji problem je, da populistično naravnemu okusu daje prednost tudi država. (Mladina 2009, 15. maj)*
- *Po njegovem mnenju, naj občina ne bi bila poligon za posamezne zamisli arhitekture, ki vnašajo veliko nesprejemljivih posegov v prostor. (Zapisnik 25. seje občinskega sveta Občine Kranjska Gora, 10. junij 2009)*
- *To, da je hišo projektiral ugledni arhitekturni biro oziroma sta bila projektanta ugledna arhitekta, pa ni pomenilo seveda jeznim vaščanom čisto nič, ker je šlo za žabarja. (dronyx.wordpress)*

Nezaupanje v domnevno zarotniško združenje državnih institucij in arhitektov predstavlja drugi najbolj zastopan diskurz, takoj za kritiko konzervativnosti. Je tudi najbolj izražen diskurz v medijskih objavah. Odtujenost sistema od državljanov in splošna nizka raven zaupanja v institucije se izražata ravno v zgornjih reakcijah. Poleg družbene moči državne elite se izraža tudi občutek nemoči, ki izvira iz ekonomske neenakosti. Največ državnih institucij je lociranih v prestolnici, kamor se posledično steka tudi največ kapitala – in tukaj je opazen naslednji sprožilec „žabarskega“ diskurza. Če povzamemo, gre za diskurze o moči politično-ekonomske elite nasproti nemočnemu državljanu, katerega zaupanje, da ta deluje v javnem interesu vse bolj upada.

6.3.5 „Posledici sedanjega družbenega ozračja sta dva pojava: zaton strokovne avtonomije in inflacija civilnih pobud nasprotovanja.“

(Mladina 2009, 15. maj) - splošne spremembe v slovenski krajini

- *Ne gre za idilično urejeno vas, pač pa za zaščiteni arhitekturno dediščino, kakršne ohranjajo v mnogih naseljih po Evropi, tudi zaradi turizma. /.../ Tisti arhitekti, ki temu strašilu ploskajo, računajo na nadaljnjo anarhijo v prostoru, v kateri bo tudi za njih kak posel te vrste. Vsak hoče izpast iz množice, kot otroci. /.../ (24ur)*
- *Tudi ljubljanska mošeja je podoben arhitektonski biser. (24ur)*
- */.../ morda pa res ne paše med škatlaste hiše iz 75. /.../ kozolec je pa itak slovenski simbol podeželja, ha ha. (24ur)*
- *Meni je bajta zelo všeč. In se strinjam z vsemi tistimi, ki pravijo, da se da po naši deželici videti ogromno bajt, k so s svojimi fasadami kot strašilo. /.../ Ja, dobro, da je pr nas na Goriškem kar strogo glede urbanističnih predpisov. Čeprav se tudi pri nas že pojavljajo npr. živo rumeno – zelene fasade. In to sredi tipične primorske vasi. (ringaraja)*
- *In BISTVENO lepša od rozastega, vijoličnega, turkizno modrega /.../ kiča. (ringaraja)*
- */.../ to (samograditeljstvo, op. a.) ni normalno in pomeni svojevrsten unikum – kot ni normalno, da si sami popravljamo avto in spravljamo druge v nevarnost ali da si doma naravnamo in zagipsamo zlomljeno roko. (Mladina 2009, 15. maj)*

- *In takle „sekret“ je v alpskem okolju, po mojem mnenju, vse prej kot pa dobra arhitektura. Verjamem pa, da se fino vklopi v kakšno bolj moderno okolje. /.../ Na koncu se v 99% primerov konča pri denarju. (dronyx.wordpress)*

Zadnji sklop diskurzov zajema izjave, ki problematizirajo splošno stanje v slovenskem prostoru. Med temi so zelo pogoste kritike barvitosti fasad enodružinskih hiš – trend, ki se je razpasel predvsem v zadnjih dveh desetletjih in ki je, kot kaže pogostost razprav v javni sferi, postal eden poglavitnih motilcev prostorskega reda. V okviru problematičnosti pisanih fasad naselij je bila med drugim ustanovljena Facebook skupina 50 odtenkov slovenskih fasad, ki deluje kot platforma, kamor lahko člani lepijo fotografije naključnih objektov. Nasploh velja, da je poudarjanje problematike raznobarvnosti fasad enodružinskih hiš v zadnjih letih postala najbolj zastopana tema, vezana na estetiko slovenske krajine. Dejstvo lahko morda pripišemo vplivu krajinskoarhitekturne stroke, ki je s tovrstnimi diskurzi ustvarila nekakšno splošno moralno paniko o uničevanju krajinske estetike in identitete, ki jo je sprejela tudi laična javnost.

Skozi izjave iz tega sklopa lahko opazimo tudi boj med stroko in posamezniki, saj drug drugega vidijo kot uničevalca estetike slovenske kulturne krajine. Strokovnjaki namreč samograditeljstvo neizobraženih prebivalcev vidijo kot nekaj nenormalnega, medtem ko vidijo prebivalci arhitekto kot elito, ki v okolje vsiljuje nekompatibilne in kulturno netipične stvaritve.

6.4 Podkorenski konflikt skozi teorijo krajine, estetike in prostorskega načrtovanja

Analiza podkorenskega primera skuša upoštevati dejstvo uporabnega in javnega značaja arhitekturne umetnosti, ki se odmika od ocenjevanja estetskih prvin po principu lepo-grdo. Konflikt, vezan na novi objekt v Podkorenu, lahko razumemo kot mikro primer spreminjanja slovenske kulturne krajine, ki je zaradi (domnevne) vizualne neumeščenosti objekta v okolje povzročil odpor prebivalcev ter pritegnil nekaj medijske pozornosti. Vizualno je stavba vsekakor drugačna od večine okoliških, čeprav je po mnenju stroke drugačna v pozitivni smeri, saj naj bi kazala trende, h katerim stremi bodoči prostorski razvoj Slovenije. Vendar pa sam nastanek konflikta opozarja na problem pretirane drugačnosti in inovativnosti, ki enostavno predstavlja prevelik korak stran od idealnih mentalnih predstav arhitekturnih entitet slovenskega prostora.

Razprave, vezane na tematiko nove podkorenske vile, sicer temeljijo na vprašanju arhitekturne estetike konkretnega objekta, ki se tudi v izjavah deli na enostavno dihotomijo lepo-grdo, vendar pa razkrivajo tudi marsikatero pogled, ki se na trenutke močno odmikajo od ocenjevanja zgolj

vizualno-estetskih prvin. Splošnega odpora do „čudne“ zgradbe ne razlagamo zgolj preko barvnih in oblikovnih značilnosti objekta, ki predvideno povzročajo reakcije na psihološkem nivoju, temveč tudi ob upoštevanju principa estetike, ki temelji na družbeno znanih, čez stoletja oblikovanih vzorcih prostorskega reda. Objekt lahko razumemo kot problematičen zaradi osnovnega neupoštevanja kontinuiranosti gradnje, čeprav stroka takšne reze zagovarja ravno s pozitivno pobudo in dajanjem zgleda. Obenem nas samo vprašanje vizualne neumeščenosti objekta v slovenske prostorske ideale vodi v razmišljanje o dejanski povezanosti idealov slovenske kulturne krajine z realnimi značilnostmi regionalne alpske arhitekture, ki naj bi bila ravno v mentalnih predstavah Slovencev nacionalno najbolj reprezentativna.

Poleg vprašanja skladnosti gradnje z obstoječimi prostorskimi strukturami nam spremembe podobe Podkorena prinašajo tudi vprašanja družbene, kulturne, ekonomske in politične kontekstualnosti, v katero je vpeta dilema primernosti objekta. Mnenja, ne glede na to, ali izhajajo iz grdote in neprimernosti objekta ali pa iz njegove izjemne odličnosti, se namreč skoraj vedno nanašajo na tematike, ločene od polja estetike in prostorskega reda. Mnenja so izpostavljala predvsem vprašanja socialne in ekonomske neenakosti, individualne svobode, pravičnosti delovanja državnih institucij, slovenske prostorske kulture, tradicionalizma in sprememb krajinske podobe Slovenije v splošnem.

V Podkorenu kot turistični in spomeniško-kulturno zaščiteni vasici prevladuje predvsem refleksivna krajevnost, ki po Hočevarju (2000, 41) pomeni specifično razločevanje prostorske totalitete ter zavedanje o njeni posebnosti/izjemnosti. Refleksivno razumevanje kraja, ki nosi (tudi formalno potrjene) izjemne značilnosti, je navadno tesno povezano z identifikacijo pripadnikov skupnosti z ravno to posebnostjo in posledično bolj zaščitniško naravnanim odnosom do naselja kot celote. Obenem življenje na zaščitenem območju poleg močne identifikacije in morda povezanosti s prostorom prinaša tudi neizogibne institucionalne omejitve delovanja v njihovem „lastnem“ prostoru; pridobitev gradbenega dovoljenja je povečini težavna naloga, prav tako pa so kakršnikoli posegi v prostor, vključno s prenovo in vzdrževanjem lastnega bivališča, izjemno omejeni znotraj toge prostorske zakonodaje.

Za Podkoren si drznemo trditi, da kot spomeniško zaščitena gorenjska vasica pravzaprav spada v sam ideal slovenske kulturne krajine, kar povečuje težnje po konzerviranju njegove pojavnosti. Sam obstoj spomeniške zaščite nakazuje, da kraj kot celota vsebuje določene izjemne lastnosti, varstvo katerih ima širši družbeno-kulturni pomen. Življenje na območju z visokim potencialom refleksivne krajevnosti sicer nudi močno identitetno oporo ter zavedanje o izjemnosti in pomembnosti

ohranjanja vizualno-estetskih značilnosti, obenem pa prinaša praktične omejitve vsakdanjega oblikovanja in uporabe prostora. Upoštevanje in ponotranjenje predpisov ter zakonodajnih omejitev lahko razumemo kot sprejetje javnega nacionalnega interesa in pomena obstoja ikoničnih prostorskih tipov. Vendar pa vsakodnevno bivanje znotraj številnih praktičnih omejitev, posebej v predvideno svobodni sodobni družbi, kaj hitro privede do frustracij; atipična novogradnja v lasti družbene elite pa je delovala kot sprožilec le-teh. Vnesla je namreč nova vprašanja o razumevanju krajine kot statične komponente nasproti sodobnemu arhitekturnemu razvoju, ki je na prvi pogled domena le nekaterih. Kot ključna vira spora tako lahko izpostavimo nezadovoljstvo ob izgubi krajinskih podob visoke pomenskosti na eni strani ter občutke socialne neenakosti na drugi. Namen civilne iniciative je sicer (vsaj javno) opredeljen kot prizadevanje za ohranitev tipske podobe gorenjske vasi, vendar pa člani iniciative nemalokrat izpostavljajo predvsem občutke nepravčnosti, pri katerih je prostorska estetika sekundarnega pomena.

Pogostost diskurzov o neenakosti institucionalne obravnave oz. neučinkovitosti zakonodajnih predpisov ter o moči kapitala nam razkriva tudi dimenzijo problematike sodobnega prostorskega načrtovanja, ki, kot kaže, neuspešno usmerja prostorski razvoj prihodnosti. Za slovensko prostorsko zakonodajo je značilna strogost omejitev in predpisov, ki kljub temu ne zagotavlja vizualnega prostorskega reda, ki naj bi temeljil na koherentnosti vzorcev in umeščenosti elementov v zaključeno celoto. Prostorska zakonodaja naj bi predstavljala proaktiven instrument za prostorski razvoj, ki je v skladu z javnim interesom, in Alpska vila po mnenju pristojnih organov temu tudi ustreza. Vendar pa sama problematičnost presojanja (ne)ustreznosti objekta opozarja tudi na vprašanje njene legitimnosti oz. sprejetosti njene podobe na neformalni ravni vsakodnevnega doživljanja prostora okoli sebe. Drugače rečeno, podkorenska dilema dokazuje, da legalnost prostorskega delovanja še ne zagotavlja njegove družbeno-kulturne primernosti.

O razlogih za omenjeno dejstvo lahko le špekuliramo, delno pa ga lahko razložimo preko strukturnih značilnosti slovenske družbe in v njih vpetega vrednotnega sistema. Visoko stopnjo tradicionalizma slovenske družbe v grobem lahko povežemo ravno z nasprotovanjem večjim spremembam in negativno naravnostjo do odstopanja in drugačnosti. V ozračju, ki ne tolerira drugačnosti, je pionirstvo v arhitekturni gradnji precej nezavidljiva pozicija, ki pa sta si jo avtorja izbrala zavestno. Po drugi strani lahko egoistični individualizem kot drugo kulturno značilnost Slovenije razberemo v številnih komentarjih, ki zagovarjajo nevmešavanje civilne družbe (po principu vsak naj se briga zase) v individualne procese oblikovanja prostora, četudi ti vodijo v degradacijo krajinske podobe. V primeru Podkorena in delitve mnenj o novih vzorcih oblikovanja

prostora lahko pravzaprav vidimo ravno prehodnost vrednotnega sistema Slovencev od tradicionalne modernosti k postmodernosti. Vsekakor pa obravnavani objekt prinaša določen rez v ustaljene krajinske vzorce, kar se odraža v občutkih prostorskega in tudi družbenega nereda.

7 SKLEP

Če po socialnem konstruktivizmu velja, da je prostor ustvarjen skozi vsakdanje prakse, potem so pri oblikovanju in dojemanju okolja pomembni tudi vsakdanji diskurzi, posredno nanašajoči se nanj. Analiza diskurzov podkorenskega primera sicer ni v popolnosti odgovorila na raziskovalno vprašanje, je pa posredno osvetlila nekatere ključne dileme in probleme prostorskega razvoja slovenske krajine. Med drugim je širša refleksija primera potrdila tudi splošno domnevo o občutkih prostorskega in družbenega nereda, saj ti lahko pridejo v ospredje razprave že ob morda za marsikoga banalnem primeru vprašanja primernosti in lepote enega samega objekta v privatni lasti. Pojma prostorskega reda ni bilo v analizi zaslediti niti enkrat, asociacije, vezane na uničevanje krajine in neurejenost mehanizmov urejanja prostora, pa so bile prisotne bolj ali manj stalno.

Poskusa odgovora na raziskovalno vprašanje ne otežuje le izbira metode, temveč tudi sama narava tematike, saj se večina poglavitnih pojmov (estetika, red, krajina) nahaja v neoprijemljivi sferi relativnosti. Merjenje prostorske estetike je v družboslovju izredno redko zastopano, saj je le-to ob istočasnem zanikanju objektivnih meril okusa in upoštevanju družbenosti prostora pravzaprav nemogoča naloga. Poleg demantiranja samoumevnosti estetskih meril pa lahko družboslovje doprinese k širšemu razumevanju estetskih preferenc, saj odpira druga soodvisna polja, kot sta etično-funkcionalna in simbolna lastnost estetike, ki pravzaprav determinirata objektivna merila urbanistično-oblikovalske stroke in politike. O estetskih kvalitetah se lahko zgolj domneva, saj te niso le nosilke ideologij ter predpisane z obstoječimi družbenimi referenčnimi okvirji neke družbe, temveč so tudi odvisne od socialno-psihološkega ustroja vsakega posameznika.

Estetika nekega prostora je poleg koherentnosti njegovih gradnikov povečini odvisna od skladnosti s preteklimi vzorci in poznanimi pojavnostmi, ki vzbujajo občutek domačnosti in razvojne kontinuitete. Vendar pa so družbene in posledično prostorske spremembe nekaj normalnega in marsikatera prostorske novitete preteklosti, danes spoznane za kulturno dediščino, so sprva zaradi občutka rušenja obstoječega reda naleteli na odpor. Večina družbeno-prostorskih sprememb je bila tekom razvoja slovenske krajine inkrementalistična, kar je omogočalo postopno navajanje

posameznikov na novitete, ki so kmalu postale tradicija. Obravnavani podkorenski objekt pa je naletel na odpor zaradi pobude po prostorskih spremembah, ki je namesto zgleda delovala kot šok terapija ali roganje tamkajšnjim prebivalcem. Objekt je pravzaprav izrazit pokazatelj mešanja novih trendov in starih, tradicionalnih prostorskih prvin brez naslanjanja na trenutno obstoječe oblikovalske elemente, kar daje celotnemu naselju občutek prostorskega nereda in pomanjkanja kontinuitete. Drugače rečeno je objekt postal sporen zaradi neupoštevanja obstoječega prostorskega vzorčenja in kulturne neskladnosti s trenutnim okoljem. Poleg domnevne neskladnosti v Podkorenu je analiza tekstov odkrila druge relevantne asociativne povezave, s katerimi lahko posredno razlagamo problematiko prostorskega razvoja Slovenije in občutke nereda, ki se ob njem pojavljajo.

Diskurzivna analiza je izpostavila predvsem nekatere kulturne značilnosti slovenske družbe, ki sooblikujejo splošni odnos do prostorskega reda in orodij njegove implementacije s poudarkom na egoističnem individualizmu ter tradicionalističnih težnjah povprečnega Slovenca. Te naj bi bile ob dejanskem delovanju institucij tesno povezane z ohranjanjem nizke ravni splošnega zaupanja (do sodržavljancev in institucij) in civilnosti, ki je načeloma odvisna od močnega socialnega kapitala. Zmes naštetih vrednotno-kulturnih značilnosti, ki jih opisuje naloga in nakazuje tudi analiza diskurzov o Podkorenu, ustvarja opazno vrzel med posameznikom in sistemom prostorskega načrtovanja – ta pa se pozna v končni estetski podobi kulturne krajine. Implementacijska orodja prostorskega reda kljub deklarativni zavzetosti za skladno razvijanje atraktivne krajine z opiranjem na zakonodajni sistem ne dosegajo želenega učinka, saj uporabniki prostora izražajo dve negativni lastnosti: neenaka veljava pravil za vse ter neprilagojenost formalnih sistemov urejanja prostora sodobnim potrebam vsakdanje uporabe prostora. Podkorenski primer namreč, ob postavljanju vprašanja estetike in reda na stran, izpostavlja razmišljanja o smislu upoštevanja tehničnih in oblikovnih prostorskih predpisov, če naj ti ne bi veljali za vse ter bili obenem neprilagojeni osnovnim bivanjskim potrebam.

Individualistične težnje ob pomanjkanju občutka za skupno dobro obenem napeljujejo k negaciji pomena urejenosti krajine, saj naj bi bila estetika stvar osebnega okusa in nepotrebna navlaka, ki nima nikakršnega vpliva na kvaliteto bivanja. Vendar pa se tistim, ki v diskusiji zagovarjajo individualizem in nevmešavanje okolja v posameznikovo gradnjo, tudi sama podkorenska novost ne zdi sporna. O vplivu (ne)ekskluzivnosti krajinske podobe na delovanje družbe sicer lahko zgolj sklepamo, vendar pa se ob navezavi na teorijo o identitetnem pomenu krajine kot indikatorju uspešnega družbenega razvoja zazdi, da ima lahko tudi sama estetika krajine širši družbeni pomen in vpliv na kvaliteto bivanja.

Tema, ki jo naloga skuša zaobjeti, je vsekakor izredno kompleksna in bi za pridobitev oprijemljivejših podatkov potrebovala nadaljnje raziskovanje. V grobem pa lahko zaključimo, da razkorak med univerzalnimi predstavami o prostorskem redu in fizičnim oblikovanjem slovenskega prostora tiči v nerealnih predstavah o značilnih prvinah slovenske krajine (ob zazrtosti v preživete prostorske vzorce) ter v odtujenosti državljanov od formalnega sistema prostorskega urejanja ob nizkem zaupanju strokovni avtoriteti in državnim institucijam, predvidenim varuhom prostorskega reda.

Pozicija vrednotne prehodnosti Slovenije k postmaterializmu je opazna tudi v fizično-prostorskem dogajanju, saj prihaja do mešanja različnih prostorskih principov, estetik in tradicij. Zdi pa se, da državi manjka širše družbeno sprejeta (ter ponotranjena) skupna vizija prostorskega razvoja. Refleksivno delovanje posameznikov temelji na obstoju nekega skupnega višjega cilja, ki si ga delijo pripadniki skupnosti. Analiza tekstov pa je pokazala obče negativno nastrojen in pesimističen odnos do prihodnosti prostorskega razvoja, pri čemer lahko ugibamo o smiselnosti družbeno-prostorskega odgovornega delovanja posameznikov, ki na prihodnost ne polagajo upov. Če povprečen Slovenec ne upošteva osnovnih principov prostorskega reda, čemu naj se povprečen in zgleden Slovenec trudi z upoštevanjem prostorskih strategij? Zdi se, da se Slovenija vrti v začaranem krogu prostorske raztresenosti, ki daje občutek degradacije – prekinitve tega pa bi bile morda možne z oblikovanjem novih, ljudem prilagojenih načrtovalskih politik in predvsem implementacijskih orodij. Optimistična naravnost do prihodnosti je tukaj ključnega pomena, saj je tudi Wallerstein (v Kos 2002, 28) poudarjal, da „četudi je jasno, da ni in ne more biti gotove prihodnosti, podobe prihodnosti vendarle vplivajo na to, kako ljudje delujejo v sedanjosti“. In prostorska kvaliteta prav tako pozitivno vpliva na gradnjo skupinske identitete kot poglobitnega gradnika občutka družbene kohezije, ki posledično prinaša boljšo skrb za prostor in okolje, omejeni skupni dobrini.

8 LITERATURA

Ahačič, Marjana. 2009. Potrdili sklep upravne enote. *Gorenjski glas*, 7. april. Dostopno prek: <http://www.gorenjskiglas.si/apps/pbcs.dll/article?AID=/20090407/C/304079988/1005/potrdili-sklep-upravne-enote&template=printart> (22. avgust 2016).

Bartol, Branka, Nataša Bratina Jurkovič, Aleksandra Fatura, Natalija Fon Boštjančič, Eva Košak, Alenka Lapanja, Franc Lenarčič, Frančiška Podlesnik in Jelena Torbica. 2004. *Strategija prostorskega razvoja Slovenije*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje, prostor in energijo, Direktorat za prostor, Urad za prostorski razvoj. Dostopno prek: http://www.espon-interstrat.eu/library_details.php?idnews=94&powrot=library_new.php (22. avgust 2016).

Beer, Chris. 2014. The Contingent Public Value of 'Good Design': Regulating the Aesthetics of the Australian Urban Built Environment. V *Australian Journal of Public Administration* 73 (2): 282–290.

Bourassa, Steven C. 1988. Toward a Theory of Landscape Aesthetics. *Landscape and Urban Planning* 15: 241–252.

Carter, Ian. 2016. Positive and Negative Liberty. V *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2016 Edition), ur. Edward N. Zalta. Dostopno prek: <http://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/liberty-positive-negative/> (22. avgust 2016).

Cigoj, Nika in Davorin Gazvoda. 2008. Spreminjanje podobe naselij enodružinskih hiš: primerjalna analiza naselij v Ljubljani, Mariboru in Novem mestu. *Urbani izziv* 19 (1): 25–34.

Delo, Kult. 2011. Hiša Podkoren: provokativna alpska hiša, 15. september. Dostopno prek: <http://www.delo.si/druzba/kult/hisa-podkoren-provokativna-alpska-hisa.html> (22. avgust 2016).

Dešman, Miha. 2009. *Kaj pa je tebe treba bilo*. Dostopno prek: http://gregorcvrhovec.si/wp-content/gallery/Media_pdf/HI%C5%A0E,%20december%202009,%20house%20podkoren.pdf (22. avgust 2016).

Deu, Živa. 2000. Vidna podoba montažnih hiš in nove usmeritve v urbanem in arhitekturnem razvoju naselij. *Urbani izziv* 11 (2): 35–43.

de la Fuente, Eduardo. 2013. Why Aesthetic Pattern Matter: Art and a „Qualitative“ Social Theory. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 44 (2): 168–185.

Dimitrovska Andrews, Kaliopa. 2011. *Orodja za usmerjanje in nadzor urbanih oblik*. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.

Dronyx.wordpress. 2010. Življenje v sekretu. Dostopno prek: <https://dronyx.wordpress.com/2010/02/15/zivljenje-v-sekretu/> (22. avgust 2016).

Fairclough, Norman. 1995. *Media Discourse*. London: E. Arnold.

--- 2003. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London; New York: Routledge.

Filipovič, Maša. 2007. *Družbena kohezija in soseska v pozni moderni*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Fikfak, Alenka. 2003. Razvoj prostorske zakonodaje. *Urbani izziv* 14 (1): 25–31.

Gabrijelčič, Aleš in Alenka Fikfak. 2002. *Rurizem in ruralna arhitektura*. Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo.

Gantar, Pavel. 1984. *Urbanizem, družbeni konflikti, planiranje*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS.

--- 1993a. *Sociološka kritika teorij planiranja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

--- 1993b. Črnograditelj proti državi. V *Teorija in praksa* 30 (5–6): 435–443.

--- 2007. Prostorsko planiranje in javni interes v pluralistični družbi. *Geodetski vestnik* 51 (2): 246–254.

Hočevar, Marjan. 1993. Nekateri vzroki črnih gradenj. *Teorija in praksa* 30 (5–6): 499–503.

--- 2000. *Novi urbani trendi: prizorišča v mestih – omrežja med mesti*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

---, Drago Kos, Barbara Verlič-Christensen, Franc Trček in Matjaž Uršič. 2004. *Vrednote prostora in okolja (3. fazno in končno poročilo, sumarnik javnomnenjske raziskave – ankete in interpretacija rezultatov)*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo.

Hriban, Cătălin-Iulian. 2013. Landscape – The basic element of spatial culture. V *Unity and Diversity in Knowledge Society*, ur. Teodor Dima, Cornelia Margareta Găspărel in Dan Gabriel Sîmbotin, 151–163. Iași: Institutul European.

Iglič, Hajdeja. 2004. Dejavniki nizke stopnje zaupanja v Sloveniji. *Družboslovne razprave* XX (46–47): 149–175.

Kalivoda, Ondřej, Jiří Vojar, Zuzana Skřivanová in Daniel Zahradník. 2014. Consensus in landscape preference judgements: The effects of landscape visual aesthetic quality and respondents' characteristics. *Journal of Environmental Management* 137: 36–44.

Knez, Primož. 2009. „Žabarji“ zgradili „krematorij“. *Dnevnik*, 31. marec. Dostopno prek: <https://www.dnevnik.si/1042255804> (22. avgust 2016).

Kos, Drago. 1993. Predmodernost ali postmodernost „črnograditeljskih“ praks. *Teorija in praksa* 30 (5–6): 453–458.

- 1998. Postmoderni premik in razvoj podeželja. *Urbani izziv* 9 (2): 33–38.
- 2002. *Praktična sociologija za načrtovalce in urejevalce prostora*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- 2006. Urbanistični diskurzi med strokovnostjo in strokovnjaštvom. V *Urbani izziv* 17 (1): 85–92.
- 2007. Neurbana nacija. V *O urbanizmu: Kaj se dogaja s sodobnim mestom?*, ur. Ilka Čerpes in Miha Dešman, 137–163. Ljubljana: Krtina.
- Ivanič, Maja. 2012. Svet je prenasičen. *Mladina*, 26. april. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/111779/svet-je-prenasicen/> (22. avgust 2016).
- Koželj, Janez. 2010. Zakaj smo zašli v okoljsko in prostorsko krizo? V *Čas je za spremembe v urejanju prostora*, ur. Maja Simoneti, 43–44. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije.
- Kučan, Ana. 1998. *Krajina kot nacionalni simbol*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- 1999. Ustvarjanje kulturnosti krajine/The making of the landscape. V *Kulturna krajina v dinamiki razvoja in varstva : zbornik 6. letnega strokovnega srečanja Društva krajinskih arhitektov Slovenije*, ur. Aleš Mlakar, Polona Marinček in Darja Matjašec, 71–77. Ljubljana: LUZ d.d. Ljubljanski urbanistični zavod.
- Löw, Martina. 2008. The Constituion of Space: The Structuration of Spaces Through the Simultaneity of Effect and Perception. *European Journal of Social Theory* 11 (1): 25–49.
- Lukes, Steven. 2006. *Individualism*. Colchester: ECPR.
- Marn, Urša. 2009. Živimo v družbi, ki ne tolerira drugačnosti. *Mladina*, 14. maj. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/47087/zivimo-v-druzbi-ki-ne-tolerira-drugacnosti/> (22. avgust 2016).
- 2011. Doma popljuvano, v tujini nagrajeno. *Mladina*, 16. september. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/105715/doma-popljuvano-v-tujini-nagrajeno/> (22. avgust 2016).

- Marušič, Janez. 1993. Črne gradnje z vidikov urejanja krajine. *Teorija in praksa* 30 (5–6): 486–489.
- 1999. Kulturna krajina – včeraj, danes, jutri. V *Kulturna krajina v dinamiki razvoja in varstva: zbornik 6. letnega strokovnega srečanja Društva krajinskih arhitektov Slovenije*, ur. Aleš Mlakar, Polona Marinček in Darja Matjašec, 116–120. Ljubljana: LUZ d.d. Ljubljanski urbanistični zavod.
- Mlakar, Aleš. 2009. Negotovost v prostorskonačrtovalnih postopkih. *Urbani izziv* 20 (2): 22–35.
- Miklavičič, Tomaž, Mihael Fonda, Boštjan Jerebic, Špela Komac - Sušnik in Simona Peršak - Cvar. 2014. *Občinski prostorski akti in namenska raba prostora v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za infrastrukturo in prostor.
- Mlinar, Zdravko. 1993. Prostorski nered kot izraz (ne)moči posameznika in sistema. V *Teorija in praksa* 30 (5–6): 427–434.
- Mutlu Danaci, Hacer. 2015. Aesthetics in Cultural Landscape and Architectural Education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 191: 190–195.
- Občina Kranjska Gora. Občinski svet. 2009. *Zapisnik 25. seje občinskega sveta Občine Kranjska Gora*, 10. junij. Dostopno prek: http://dok.kranjska-gora.si/Obcinski%20svet/4_26/4_25_zapisnik%20koncni.pdf (22. avgust 2016).
- Ogrin, Dušan. 1999. Kulturna krajina: pojmi – problemi – vizija. V *Kulturna krajina v dinamiki razvoja in varstva: zbornik 6. letnega strokovnega srečanja Društva krajinskih arhitektov Slovenije*, ur. Aleš Mlakar, Polona Marinček in Darja Matjašec, 1–4. Ljubljana: LUZ d.d. Ljubljanski urbanistični zavod.
- 24.ur. 2009. Preverjeno! - Krematorij na Gorenjskem (7. april). Dostopno prek: <http://www.24ur.com/novice/slovenija/preverjeno-krematorij-na-gorenjskem.html> (22. avgust 2016).

Rajgelj, Barbara. 2013. Slovenija je lepa, kjer se je ni dotaknila človeška roka. *Delo*, 23. maj. Dostopno prek: <http://www.delo.si/mnenja/blog/slovenija-je-lepa-kjer-se-je-ni-dotaknila-cloveska-roka.html> (22. avgust 2016).

Reimer, Mario. 2013. Planning Cultures in Transition: Sustainability Management and Institutional Change in Spatial Planning. *Sustainability* 5: 4653–4673.

Ringaraja. 2009. A je kera gledla... Dostopno prek: http://www.ringaraja.net/forum/m_4040842/printable.htm (22. avgust 2016).

Rotar, Drago B. 1981. *Pomeni prostora. Ideologije v urbanizmu in aritekturi*. Ljubljana: Delavska enotnost.

Schmid, Christian. 2008. Henri Lefebvre's theory of the production of space: towards a three-dimensional dialectic. V *Space, Difference, Everyday life: Reading Henri Lefebvre*, ur. Kanishka Goonewardena, Stefan Kipfer, Ricard Milgrom in Christian Schmid, 27–45. New York; London: Routledge.

Simoneti, Maja in Aleš Mlakar. 1999. Kulturna krajina kot načrtovalski izziv. V *Kulturna krajina v dinamiki razvoja in varstva : zbornik 6. letnega strokovnega srečanja Društva krajinskih arhitektov Slovenije*, ur. Aleš Mlakar, Polona Marinček in Darja Matjašec, 96–100. Ljubljana: LUZ d.d. Ljubljanski urbanistični zavod.

--- in Alma Zavodnik Lamovšek. 2009. *Prostor za vsakdanjo rabo: širimo znanje za sodelovanje v urejanju prostora*. Ljubljana: Ministrstvo RS za okolje in prostor, Direktorat za prostor.

Skyscrapercity. 2008. GORENJSKA: Projekti, gradnja & novice. Dostopno prek: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=684544&page=2> (22. avgust 2016).

Slapšak, Božidar. 1999. Krajinska arheologija: diahrona členitev krajinskih oblik in zaznav zgodovinske izkušnje prostora. V *Kulturna krajina v dinamiki razvoja in varstva : zbornik 6. letnega strokovnega srečanja Društva krajinskih arhitektov Slovenije*, ur. Aleš Mlakar, Polona Marinček in Darja Matjašec, 51–52. Ljubljana: LUZ d.d. Ljubljanski urbanistični zavod.

Sodja, Andraž. 2011. Kot alpska hiša sredi Ljubljane. *Zurnal24.si*, 7. junij. Dostopno prek: <http://www.zurnal24.si/kot-alpska-hisa-sredi-ljubljane-clanek-44683> (22. avgust 2016).

SSKJ. Krajina. Dostopno prek: <http://bos.zrc-sazu.si/cgi/neva.exe?name=ssbsj&tch=14&expression=zs%3D29340> (22. avgust 2016).

Taylor, Ken. 2008. Landscape and Memory: cultural landscapes, intangible values and some thoughts on Asia. *Communities and Memories: a global perspective, Australia Memory of the World programme* 1-6.

Tait, Malcom. 2011. Trust and the Public Interest in the Micropolitics of Planning Practice. *Journal of Planning and Education Research* 31 (2): 157–171.

Till, Jeremy. 2008. Architecture and Contingency. *Field: a free journal for architecture* 1 (1): 120–135.

Urban Acquis. 2016. Dostopno prek: <https://urbanpolicies.eu/eu-urban-acquis/> (22. avgust 2016).

Uredba o prostorskem redu Slovenije. Uradni list RS, št. 110/02, 8/03 – popr. in 58/03 – ZZK-1. Dostopno prek: <https://www.uradni-list.si/1/content?id=51961> (22. avgust 2016).

Uršič, Matjaž in Marjan Hočevár. 2007. *Protiurbanost kot način življenja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Vezovnik, Andreja. 2008. Kritična diskurzivna analiza v kontekstu sodobnih diskurzivnih teorij. *Družboslovne razprave* XXIV (57): 79–96.

--- 2009. *Diskurz*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Vošnjak, Anita. 2011. V Domžalah ne bo več kričečih fasad. *Dnevnik*, 9. julij. Dostopno prek: <https://www.dnevnik.si/1042457871> (22. avgust 2016).